

Suvremena radikalna desnica u Italiji: koliko (Post)fašizma?

Babić, Mislav

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:940526>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Mislav Babić

**SUVREMENA RADIKALNA DESNICA U ITALIJI:
KOLIKO (POST)FAŠIZMA?**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

**SUVREMENA RADIKALNA DESNICA U ITALIJI:
KOLIKO (POST)FAŠIZMA?**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Stevo Đurašković

Student: Mislav Babić

Zagreb

rujan, 2020

Izjavljujem da sam diplomski rad Suvremena radikalna desnica u Italiji: Koliko (post)fašizma?, koji sam predao na ocjenu mentoru doc.dr.sc. Stevi Đuraškoviću, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS-bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Mislav Babić

SADRŽAJ RADA:

1. UVOD	1
2. TEORIJSKI OKVIR: FAŠIZAM, POSTFAŠIZAM I (POPULISTIČKA) RADIKALNA DESNICA	5
2.1 Fašizam i radikalna desnica	5
2.2 Postfašizam i radikalna desnica	7
3. MOVIMENTO SOCIALE ITALIANO (1946.-1995.)	9
4. SILVIO BERLUSCONI I FORZA ITALIA	12
5. ALLEANZA NAZIONALE (1995.-2009.)	15
6. LEGA (NORD)	18
6.1 Lega Nord i Umberto Bossi (1991.-2012.)	18
6.2 Transformacija Lege (Nord) pod Matteom Salviniem	19
7. FRATELLI D'ITALIA I GIORGIA MELONI	23
8. TALIJANSKI NEOFAŠIZAM: CASAPOUND ITALIA – „FAŠISTI TREĆEG MILENIJA“	25
9. ZAVRŠNA RASPRAVA I ZAKLJUČAK	27

SAŽETAK:

Radikalna desnica u Europi, ali i svijetu, u posljednje vrijeme doživljava sve veće uspjehe te postaje dio političkog *mainstreama*. Talijanski slučaj u tome se posebno ističe zbog svojeg neofašističkog nasljeđa kojeg tamošnje radikalno desne stranke i političari nerijetko koriste u svojem političkom diskursu. Ipak, olako etiketiranje (radikalne) desnice od strane političkih protivnika kao fašističke, dovodi do potrebe istraživanja koje će razlučiti koji elementi fašizma jesu, a koji nisu prigodni za opisivanje (talijanske) radikalne desnice. Termin koji će, između ostalog, u tome pomoći jest postfašizam koji, prvo, u specifičnom talijanskom kontekstu prikazuje radikalnu desnicu 1990.-ih godina. Drugo, postfašizam kao generalni pojam (Traverso, 2019) opisuje radikalnu desnicu koja (nevoljko) prihvaća demokraciju, ali ju između ostalog, kroz određene elemente fašistikih ideja prilagođenih 21. stoljeću, pokušava podvesti pod svoju antiliberalnu suverenističko-nacionalističku viziju demokracije. Rad stoga istražuje ključne suvremene talijanske desne stranke (Movimento Sociale Italiano, Forza Italia, Alleanza Nazionale, Lega Nord/ Lega, Fratelli d'Italia i CasaPound) i radikalno desne, odnosno (post)fašističke elemente koje im se mogu pripisati i za koje se utvrđuje da su veoma bitan eksplanacijski faktor uspjeha radikalne desnice danas.

KLJUČNE RIJEČI:

Fašizam, postfašizam, talijanske radikalno desne stranke, desni populizam, suvremena desnica.

1. UVOD

Politika suvremene krajnje desnice, čija se ideologija u svojim raznim formama između ostalog najčešće bazira na „ksenofobiji, rasizmu, antidemokraciji i snažnoj državi“ (Mudde, 1995: 206, cit. prema Mudde, 2007: 11), već dugo zaokuplja pažnju znanstvenika i javnosti diljem svijeta. Ipak, zbog uspostave globalnog antifašističkog konsenzusa nakon II. Svjetskog rata, po kojem su se fašizam i nacizam držali najvećim zlom u povijesti čovječanstva, takvi pokreti i stranke u Europi uglavnom nisu imali izglednije prilike sudjelovati u vlasti. Jedan od razloga bila je getoizacija radikalno desnih stranka, čije su ideje uglavnom asocirale na propale nostalgičarske koncepcije određenih inačica fašizma ili nacizma. Također, poslijeratni period države blagostanja u Zapadnoj Europi odigrao je ulogu u tome da fašističke i radikalno desne ideje budu neprivaćne¹. Krajnja desnica tako je u poslijeratnom periodu ostajala na margini političkog utjecaja, često plešući po rubu političke legitimnosti uslijed raskoraka između formalnog parlamentarnog djelovanja vodstva stranke i neformalnih vanparlamentarnih subverzivnih djelovanja (militantnih) stranačkih aktivista. Iako je krajnja desnica uglavnom etiketirana kao šovinistička, ultranacionalistička i antisistemska ideologija s radikalnim ciljem rušenja demokratskog poretka, od pada hladnoratovskog sustava konstantno jača. Od rušenja blokovske podjele svijeta krajnja desnica promovira nove forme politike uglavnom osuđujući zločinačke elemente fašizma kao režima, ali prihvaćajući neke njegove ideološke komponente.

Radikalna desnica u Europi i svijetu posljednjih nekoliko godina doživljava velike uspjehe. Najvažniji razlozi njena jačanja svakako su ekonomska kriza započeta 2009. godine, kao i nedavna migrantska kriza, koja je dovela do rasta krajnje desnih stranaka na potki kritike modernih demokratsko-liberalnih institucija i politika liberalnog Zapada. Instance kritike su različite, od antiamerikanizma, antikomunizma, antiparlamentarizma i antiliberalizma do kritike nadsocijalnih institucija poput Europske unije, Ujedinjenih naroda, i aktualno, Svjetske zdravstvene organizacije.

Talijanski slučaj krajnje desnice posebno se ističe već time što je u periodu Hladnog rata Italija bila jedina zemlja s jakom otvorenom neofašističkom strankom MSI (*Movimento Sociale Italiano*) (Mammone, 2009: 172, Mudde, 2000: 12), koja je i bila prva krajnje desna

---

¹ Kershaw period do 1973. i naftne krize, naziva 'zlatnim vremenom', ističući „materijalne blagodati mirnodopske Europe: sigurnost socijalne države, poboljšane stambene uvjete, stalno zaposlenje, punu zaposlenost, sve veću količinu novca...“ (Kershaw, 2018: 151).

politička stranka u Europi koja je sudjelovala u vlasti osvojivši na parlamentarnim izborima 13,5% glasova (Ignazi, 1996). Počelo takve snage krajnje desnice u Italiji može se naći u neriješenu odnos prema II. svjetskom ratu i Građanskom ratu vođenom od 1943. do 1945. godine, te nesuočavanja s prošlošću fašizma, zbog čega defašizacija u Italiji nije provedena. U određenim pokrajinama sjeverne Italije (radikalno) desna Lega Nord/ Lega godinama je bila dio vlasti, da bi u prošloj talijanskoj vladi čelnik Lega Matteo Salvini bio ministar unutarnjih poslova i zamjenik premijera, dok je sama Lega javno kotirala kao najjača politička stranka u Italiji prije godinu dana.

S obzirom na jedinstvenu povijest nesuočavanja s naslijeđem fašizma, potrebno je odgonetnuti po čemu je specifična talijanska radikalna desnica, odnosno može li ju se dovesti u isti kontekst s fašizmom. Pojam koji će između ostalog u tome pomoći jest pojam postfašizma. To je termin raznih autora specifičan za suvremenu talijansku radikalnu desnicu koja ne promovira zločinačke elemente talijanskog fašističkog režima, već upotrebljava određene teorije, teze, nostalgiju, diskurs i politike koje potječu od fašističke ideologije, ali su prilagođene izazovima 21. stoljeća.

Jačanje talijanske desnice u suvremeno doba uzleta populizma otvorilo je prostor novom istraživanju oko toga može li se, ili ne može, i kako, radikalna desnica povezati s (post)fašizmom, osobito s obzirom da dio znanstvenika, ali i javnosti današnju vlast i desnicu u Italiji olako etiketira kao fašističku. Ovaj rad će stoga pokušati odgovoriti na pitanje koje elemente postfašizma ili fašizma možemo pripisati talijanskoj radikalnoj desnici i kako se oni manifestiraju. Na temelju ambivalentnosti pojma postfašizma bazirat će se i hipoteza kako su kontradiktornost ideologije i nekonzistentnost u politikama talijanske radikalne desnice stvorili novi hibrid čija je glavna odlika istodobno prihvaćanje demokratskih pravila igre i privrženost fašističkim korijenima.

Period koji će rad prikazati tiče se razdoblja od kraja II. svjetskog rata do danas. Glavni autori (Ignazi, 1989, 1996a, 2003, 2005, Ferraresi, 1988, Mammone 2006, Ruzza i Fella 2009, Griffin, 1996...) koji su se bavili neo/post/fašizmom i radikalnom desnicom u Italiji u većini su slučajeva kao svoju fokalnu točku uzimali MSI /AN (*Movimento Sociale Italiano – Alleanza Nazionale*), preko čije su se studije slučaja razmatrali sami pojmovi fašizma, neofašizma i postfašizma od kraja II. svjetskog rata do devedesetih i sloma Prve talijanske republike. No, u posljednjem desetljeću spomenuti autori se navedenim temama više ne bave,

dok ostali autori nisu nastavili njihov put istraživanja radikalne desnice u Italiji, odnosno ne povezuju radikalnu desnicu s pojmovima fašizma i postfašizma.

Razlog slabijeg istraživanja radikalne desnice u Italiji jest njezina integracija u demokratski sustav Italije i formalno pridržavanje pravilima liberalne demokracije. Ipak, kao što će rad i prikazati, ona je u suštini ostala antiliberalna. Nakon javne osude Mussolinijevih zločina od strane postfašističkog AN-a 2001. godine, postfašizam i radikalna desnica više se nisu analizirali kao srodni pojmovi. Rad će se stoga baviti i analizom ostalih desnih stranaka koje su posljednjih dvadesetak godina ključne u objašnjavanju razvoja suvremene radikalne desnice u Italiji. Kronološki su to: MSI, FI (Forza Italia), AN, Lega (Nord) (pod Bossijem i Salviniem), Fd'I (Fratelli d'Italia) i CPI (CasaPound Italia).

Nakon „sloma antifašističkog konsenzusa“² – koji je započeo sa rušenjem starog bipolarnog stranačkog sustava 1993. godine (Ruzza i Fella, 2009), a završio sa stvaranjem vlade Silvia Berlusconija 1994. godine sa MSI-jem kao manjim koalicijskim partnerom – navedene stranke poprimaju značajke radikalno desnih populističkih stranaka (Mudde, 2007), nerijetko se povezujući s ksenofobnom, antiimigrantskom, antisistemsom, antiliberalnom i šovinističkom politikom. Ipak, autori ih uglavnom ne povezuju s postfašizmom, na način koji su ih povezivali s MSI /AN-om. Radikalna desnica tako se umjesto s fašizmom, posljednjih godina najčešće povezuje s populizmom i njegovom radikalno desnom varijantom (Ruzza i Fella, 2011).

Struktura rada zamišljena je na sljedeći način. U teorijskom dijelu (drugo poglavlje) nakon uvoda prikazat će se pojmovi fašizma i postfašizma, u smislu sličnosti i razlika navedenih pojmova. Pojam postfašizma uglavnom će se objasniti kroz teoriju Enza Traversa izloženu u djelu *New Faces of Fascism* iz 2019. godine. Također će se pojam radikalne desnice pokušati povezati s pojmom postfašizma, odnosno prikazat će se sličnosti koje radikalna desnica dijeli s postfašizmom. Preklapanje postfašizma i ideologije radikalne desnice pokušat će se dokazati kroz analizu sljedećih stranaka: FI (četvrto poglavlje), AN (peto poglavlje), Legu (Nord) (šesto poglavlje) i Fd'I (sedmo poglavlje). Naposljetku će se u osmom poglavlju analizirati

---

² Dominantna talijanska poslijeratna antifašistička paradigma po kojoj „ne postoji demokratska konkurencija sjećanja na Drugi svjetski rat; a dominantna službena interpretacija prošlosti bila je prvenstveno u funkciji obrane vlastitog nacionalnog identiteta, kulture i sustava vrijednosti“ (Selimović, 2019: 85). Vladajuća Demokršćanska stranka apsolutno je osudila fašizam i propagirala talijansku 'veliku pripovijest' koja ju na temelju svrgavanja Mussolinija u rujnu 1943. godine i talijanskog partizanskog pokreta svrstava među zemlje pobjednice.

ideologija i stranačka organizacija talijanske ekstremne desnice. Tezu o njezinoj povezanosti s fašizmom pokušat će se dokazati kroz analizu neofašističke stranke - CasaPound Italia.

Neofašistički MSI kao najstarija ekstremno desna politička grupacija u Italiji će se analizirati u trećem poglavlju, kroz zaključke određenih autora koji su istraživali MSI kao studiju slučaja putem njezine ideologije kroz ankete, javne nastupe, stranačke skupove i izborne programe. Ostale stranke u ovom radu proučavat će se kroz kombinaciju analize govora i javnih nastupa njihovih lidera, ideologije i stranačke organizacije s jedne strane, te pregleda literature autora koji su dosad empirijski istraživali talijanske desne stranke u svojim znanstvenim radovima s druge strane. Materijal i izvori za empirijski dio analize stranaka crpit će se iz izjava za medije, govora u parlamentu, novinskih članaka, objava portala, video isječaka i slično. Tri stranke (Forza Italia, Lega i Fratelli d'Italia), također će se analizirati kroz govore njihovih vođa (Silvija Berlusconi, Matteo Salvini i Giorgia Meloni) na zajedničkom predizbornom skupu u Rimu, 19.10.2019. godine.

Naposlijetku, pretpostavka je da su fašizam i postfašizam ako ne ključni, onda veoma bitni eksplanatorni faktori pri analizi uspjeha radikalne i ekstremne desnice u Italiji. Njih se razdvaja po Muddeovom (2007) principu po kojem radikalna prihvaća, a ekstremna desnica ne prihvaća pravila demokracije.

2. TEORIJSKI OKVIR: FAŠIZAM, POSTFAŠIZAM I (POPULISTIČKA) RADIKALNA DESNICA

2.1 Fašizam i radikalna desnica

Pojmovi fašizma i radikalne desnice često se isprepliću, ali i mimoilaze, zbog izrazite kontradiktornosti samog fašizma koji može biti revolucionaran ili reakcionaran te posjeduje „lijevo“ i „desno“ konzervativno krilo³ (Cento-Bull, 2009: 586). Fašizam u današnje vrijeme po Traversu (2019) posjeduje semantičku ambivalentnost u kojoj s jedne strane nitko otvoreno ne govori o fašizmu, osim kad se spominju grčka Zlatna Zora ili mađarski Jobbik, dok s druge strane svi pokušaji opisa današnje radikalne desnice impliciraju na međuratno razdoblje (Traverso, 2019: 4).

Postoje mnogi elementi fašizma koje i danas njeguje radikalna desnica. U Ignazijevoj (2003) taksonomiji desnice, uz tradicionalni konzervativizam i Evolinu kontrarevoluciju (vidi str. 11) koja odbija modernost i naglašava dekadentnost buržuskog društva, fašizam je treća grana desnice koja „izražava nelagodu prema civilizaciji i ukazuje na utopijska rješenja za rekonstrukciju (osjećaja) zajednice, u kojoj se cijene duhovni, a ne materijalni interesi“ (Ignazi, 2003: 18). Marksistički pristup ističe da su se konzervativna desnica i fašisti uvijek ujedinjavali u pragmatičnim interesima borbe za vlast protiv revolucionarnog radničkog pokreta (Davies i Lynch, 2002), te da su fašisti vojno krilo buržoazije koji se „pozivaju na tradiciju te slavnu i herojsku prošlost: fašisti rimsku, nacisti arijevsku“ (Visser, 1992, cit. prema Ignazi, 2003: 17). Naravno, sva radikalna desnica ne može se nazvati fašističkom, ako ništa, s obzirom na to da danas ne postoji tendencija pukog oponašanja fašističkog režima.

---

³ Bitnu podjelu razvio je De Felice, „najveći povjesničar talijanskog fašizma“ (Ignazi, 2003: 15), koji razdvaja fašizam na pokret i na režim, i navodi kako se fašizam u svojim korijenima kao pokret pozivao na antiburžusku, antikapitalističku, revolucionarnu i sekularnu politiku (Felice, 1969, cit. prema Ignazi, 2003: 15), zbog čega ga se često analizira kao pokret ljevice. Ipak, praksa je pokazala kako je fašizam, jednom kada je došao na vlast, u svim zemljama uvijek bio vezan uz desnicu, odnosno bio je prokapitalistički, klerikalni i konzervativan (Felice, 1969, cit. prema Ignazi, 2003: 15).

Dva su glavna pristupa fašizmu: fašizam kao jedinstvena pojava bez presedana u povijesti Zapadne civilizacije 20. stoljeća (Arendt, 1996) i fašizam kao integralni dio povijesti (Zapadne) Europe (Eatwell, 1996)⁴, a dva najvažnija suvremena autora u definiranju fašizma su Stanley Payne i njegov pristup trima aspektima fašizma⁵ te Roger Griffin i njegov pojam „fašističkog minimuma“ odnosno mitološke palingeneze (ponovnog rađanja nacije)⁶. Iako je stari režim nemoguće u potpunosti „iskopirati“ zbog povijesnog konteksta, moguće je istraživati veze fašizma te ideologije i politika radikalnih desnih stranaka u suvremenom kontekstu⁷.

Za konačnu podjelu krajnje desnice, Mudde je razvio utjecajno razlikovanje ekstremne desnice koja je u „esenciji antidemokratska i opire se fundamentalnom principu suverenosti naroda“ (Mudde, 2007: 31) i radikalne desnice koja je „nominalno demokratska“ (Mudde, 2007: 31). Fašizam prepoznaje u ekstremnoj desnici. Ipak, Copey (2018: 172) navodi kako su obje prilično slične te kako „i radikalna i ekstremna desnica i dalje pripadaju krajnjoj desnici unatoč razlikama“. Na tom tragu Ferraresi (1996: 11) navodi kako su „ekstremna i radikalna desnica zavarene tijesnim 'traktičkim' i strateškim vezama, pojačanim čestim premještanjem militanata između stranaka, stoga je gotovo nemoguće povući tanku, preciznu liniju između njih“. Što se tiče inačica fašizma, njih ima previše za objašnjavanje svakog termina pojedinačno, što dokazuje da se danas sve manje može govoriti u strogim terminima izvornog, autentičnog fašizma. Među njima se nalazi i pojam neofašizma koji se kulturološki previše ne razlikuje od povijesnog fašizma jer se velikim dijelom nastavlja na njegovu politiku, koja uključuje „snažnu autoritarnu državu vođenu karizmatikom ličnošću, subordinaciju masa prema potrebama Države, irelevantnost osobnih sloboda i prava...“ (Ignazi, 2003: 21). Ključna razlika koja izdvaja današnju radikalnu desnicu od povijesnog fašizma nepostojanje je Griffinovog „fašističkog minimuma“ (Eatwell, 1996).

---

⁴ Ističe fašističku usađenost u tradiciju Zapada na prijelazu u 20. stoljeće sa zametkom fašizma u francuskoj antisemitskoj stranci *Action Francaise*, koja odbija prosvjetiteljstvo i univerzalni humanizam (Eatwell, 1996).

⁵ Stanley Payne kao tri ključna elementa za definiciju fašizma navodi negacijske elemente poput antimarksizma, antikonzervativizma i antiliberalizma, zatim ideologiju i program poput imperijalizma, korporativizma i pozitivne evaluacije rata te naposljetku poseban stil koji kroz masovnu stranačku organizaciju široko upotrebljava simbolizam (Payne, 1995: 14, cit. prema Eatwell, 1996: 308).

⁶ Palingenetički ultranacionalizam je „mobilizacijska vizija koja ističe *nacionalnu zajednicu koja se uzdiže poput feniksa nakon perioda obrušujuće dekadencije koja ju je uništila*“ (Griffin, 1991: 62).

⁷ Prowe za staru fašističku desnicu navodi sljedeći povijesni kontekst: a) klasni sukob i strah od komunizma, b) kolonijalno razdoblje, c) posljedice Prvog svjetskog rata, d) materijalna neimaština, e) nestandardiziranost demokratskih normi, f) neurbanost zagovaratelja fašizma. Za novu radikalnu desnicu autor navodi sljedeći moderni kontekst: a) multikulturalizam, b) dekolonizacijsko razdoblje, c) dugi period mira nakon Drugog svjetskog rata, d) stabilno, prosperirajuće konzumerističko društvo, e) prihvaćanje demokratskog standarda, f) urbanost zagovaratelja nove radikalne desnice (Prowe, 1994: 312).

Naposlijetku je potrebno nešto reći i o talijanskim teoretičarima fašizma. Sve do pojave Renza De Felicea, od kraja Drugog svjetskog rata monopol nad interpretacijama fašizma su imali markstistički i ljevičarski znanstvenici, odnosno „statička, selektivna i esencijalno politizirana antifašistička škola“ (Ventresca, 2006: 194) koja je fašizam promatrala manihejski, kao apsolutno zlo koje umjesto ideologije i programa nudi mržnju i traži žrtvene jarce koji se u raznim varijantama optužuju za sve nedaće i neuspjehe naroda i države. De Felice je prvi autor koji je o fašističkom režimu i njegovim dostignućima pisao deskriptivno, bez ideološke perspektive i moralističkih normativnih uplitanja. Fašizam je tako prestao biti promatran jednodimenzionalno, samo kroz vrednovanje jedne političke koncepcije (antifašizma). Autori poput Bostwortha i Masona kritizirali su Feliceov pristup fašizmu spoznavši u njemu moralni relativizam te empatiju prema fašističkom režimu koja otvara put daljnjoj relativizaciji zločinačke naravi fašizma (Ventresca, 2006: 194-195). Sumarno, De Feliceovo djelo s jedne je strane omogućilo potrebnu destigmatizaciju fašističkog režima kao pojma o kojem se može raspravljati, ali je s druge strane kao neželjenu posljedicu dovelo do ponovnog uzdizanja fašističkog sentimenta kod velikog broja dotad getoiziranih neofašista.

2.2. Postfašizam i radikalna desnica

Dok se fašizam talijanske desnice posljednjih godina relativno često istražuje kroz studije slučaja stranaka kao što su *CasaPound* i *Forza Nuova* (Campani, 2016, Camelli, 2018), postfašizmu se kao pojmu posvećuje vrlo malo pažnje. S obzirom da ključni suvremeni autori istraživanja fašizma poput Griffina (2012) i Copseya (2012) smatraju kako je 21. stoljeće postfašističko doba, iako sam pojam ne definiraju, potrebno je istražiti političke stranke kojima se mogu pripisati elementi postfašizma. Tri su moguća pristupa definiranju pojma postfašizma. Prvi koji označava „postfašističko doba“ čisto kao vremensku kategoriju fašizma novog doba na prijelazu tisućljeća. Drugi je „talijanski postfašizam“, kao specifični pojam talijanskog konteksta i tamošnjih neofašističkih stranaka koje se pozivaju ili su sljednice talijanskog Mussolinijeva režima i marionetskog RSI-a (*Repubblica Sociale Italiana*). Treći je pristup „ideološki postfašizam“ gdje se pojam proučava kao koherentna ideologija karakteristična za moderne radikalno desne stranke i pokrete diljem Europe, koji su se odrekli povijesnog fašističkog ili nacističkog nasljeđa, ali iz navedenih ideologija uzimaju pojedine elemente koje prilagođavaju političkim izazovima i kontekstu 21. stoljeća.

Ideološki, postfašizam nije revolucionaran, niti totalitaristički, ne bazira se na nasilnim masovnim pokretima i iracionalizmu, voluntarističkoj filozofiji, niti je antikapitalistički (Tamas, 2001). Postfašizam nije puka kopija fašizma, njihovi političari više ne zazivaju kraj demokracije, jednostranačje, diktaturu, niti imperijalistička osvajanja tuđih teritorija. Također više nema biološkog rasizma koji je služio kao opravdanje za genocide i pogrome. Postfašizam je rezultat novih odnosa 21. stoljeća, nastao kao rezultat poraza komunizma i nestanka klasične socijaldemokracije, koja je prigrlila neoliberalizam (Traverso, 2019: 2), tako da je klasični fašistički antikomunizam, iako i dalje aktualan, u postfašizmu zamijenjen antiislamizmom⁸.

U jezgri postfašizma nalazi se populizam, kojim je po Traversu povijesni nacionalsocijalizam zamijenjen „nacionalpopulizam“ (Traverso, 2019: 29). Populizam se definira kao "Ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonističke grupe, pošten narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz opće volje naroda" (Mudde, 2004: 543, cit. prema Šalaj i Grbeša, 2016: 330). Na taj način postfašizam „popunjava politički vakuum *impolitičkog*⁹ kroz politički reakcionarne i socijalno regresivne politike: restauraciju nacionalne suverenosti, ekonomski protekcionizam i obranu ugroženog nacionalnog identiteta“ (Traverso, 2019: 29). Najveća kontradikcija postfašizma je njegova unutarnja inkoherentnost koja istovremeno sadrži klasični fašizam i nove elemente koji ne pripadaju fašističkoj tradiciji (Traverso, 2019: 32). Ti elementi klasičnog fašizma, dakako u određenoj *light* verziji mogu se pronaći u analizi elemenata fašizma koje koriste suvremeni desni pokreti: veličanje mitske prošlosti nacije, antiintelektualizam, teorije zavjere, hijerarhija, viktimizacija (filozofija grešnog jarca), naglašavanje zakona i reda te patrijarhata (Jason, 2018). Može se reći kako je postfašizam blaža varijanta fašizma, budući posjeduje dio Griffinova palingenistički mita koji mobilizira birače pozivanjem na svrgavanje otuđenih „briselskih“ političkih elita i njihovih stranaka, te čišćenje institucija države zaposjednutih od tih istih elita. Ipak, antisistemska se politika ne svodi na rušenje parlamentarne demokracije, već na prisvajanje institucija kako bi ih se iskoristilo za interese 'pravih Talijana' koje desnica tobože predstavlja.

---

⁸ Prijetnju u vidu „boljševika danas je zamijenio islamski terorist, koji ne radi u tvornicama, već se skriva u predgrađima prenapućenim postkolonijalnim migracijama“ (Traverso, 2019: 18).

⁹ Espositova i Mannova kovanica koju preuzima Traverso i opisuje kao situaciju u kojoj su donedavno sveti simboli demokracije poput ustava, stranačkog pluralizma i parlamenta, koji impliciraju vrijednosti, pluralizam mišljenja i snažnu intelektualnu predanost, zamijenjeni današnjim „državnicima“ koji sami sebe smatraju samo dobrim pragmatičnim (postideološkim) menadžerima, i koji su politiku sveli na čisto upravljanje (*governance*) i distribuciju moći gdje se borba više ne vodi oko ideja, već izgradnje karijere (Traverso, 2019: 28).

3. MOVIMENTO SOCIALE ITALIANO (1946.-1995.)

MSI je osnovan 1946. godine kao svojevrsni nastavak PNF (*Partito Nazionale Fascista*) Benita Mussolinija¹⁰. U postratnom periodu profilira se kao glavna brana nadirućeg boljševizma uslijed izrazite snage talijanske Komunističke partije. Njezini su kandidati bili zastupljeni i na lokalnoj i državnoj razini, iako do 1994. godine nikad nisu bili dio parlamentarne vladajuće većine. MSI je bila predvodnica neofašizma u Europi, s jasno izraženom nostalgijom prema fašističkoj diktaturi i njegovanju kulta ličnosti prema Benitu Mussoliniju. Svoj „definirajući mit i ideološku referencu za neofašizam imali su u RSI-u (*Repubblica Sociale Italiana*) između 1943.-45.“ (Cento-Bull, 2009: 588-589)¹¹. Veliki dio stranačkog kadra i članova proizašao je iz aparata RSI-a, te je „stranka bila usko vezana s ideološkim krugovima i terorističkim grupacijama koje su se zalagale za revolucionarno svrgavanje liberalne države“ (Griffin, 1996: 124). Stranka je bila podložna konstantnim podjelama, gdje je frakcija radikala sa snažnim fašističkim *backgroundom* zastupala radikalni revolucionarizam i odbijala prihvatiti demokratski sustav, dok je umjerena frakcija pokušavala surađivati s opozicijom i prihvatiti demokratska pravila igre (Ignazi, 1989). Frakcije su se formirale i po geografsko-ideološkoj podjeli, gdje je radikalno-militantna frakcija koja se pozivala na naslijeđe Talijanske socijalne Republike iz razdoblja 1943-45 većinom potjecala sa sjevera, dok su klerikalni, konzervativni (neo)fašisti većinom bili oni s juga Italije (Ignazi, 1996b). Na stranačkom kongresu u Sorrentu 1987. godine došlo je do nove podjele između starih radikala i mladih reformista, gdje je pobijedio vođa reformista i šef mladeži stranke Gianfranco Fini (Tassani, 1990: 130).

---

¹⁰ MSI, iako službeno nije sljednica PNF-a, u politiku ponovno uvodi bivše fašiste i poziva se na fašističko nasljedstvo kao „grupa samo-deklariranih fašističkih veterana; predvođena grupom nižih dužnosnika bivših mladih fašista iza kojih su stajali puno iskusniji stariji vođe fašističkog režima“ (Ignazi, 1996a: 694). Stranka je, navodi Gallego (1999), bila četvrta po snazi u poslijeratnoj Italiji. Također je, od 1948. do 1987. godine imala u prosjeku 5.45% ukupnih važećih glasova na izborima za parlament (Ignazi, 1996a).

¹¹ Uzor vide u RSI-u zato što smatraju kako je njezina ideologija puno bliža izvorišnim osnovama fašizma. Program je ipak bitno kompromitiran nakon fašističkog osvajanja vlasti kroz suradnju s dotadašnjim elitama, primjerice Crkvom, veleposjednicima, kraljevskim dvorom, i buržujskom dekadentnom elitom te svrstavanjem na stranu kapitala. RSI je tako po MSI-u puno bliži ljevičarskom socijalnom pristupu ekonomiji i revolucionarnom stvaranju potpuno novog antiburžujskog društva (Ferraresi, 1988).

Što se tiče kulturnih vrijednosti, frakcija tvrdolinijaša zastupala je „nostalgično-konzervativnu tradiciju, s posebnim naglaskom na fašističku političku kulturu baziranu na redu, disciplini, poslušnosti i hijerarhiji“ (Ignazi, 1989: 460), dok je frakcija „spiritualista“ iskazivala otvoren stav prema ‚modernosti‘, oslanjajući se do određene mjere na teme povezane s francuskom Novom Desnicom¹² i Juliusom Evolom¹³ (Ignazi, 1989: 460). Stranka je tako i po kulturnim vrijednostima i odnosu prema političkom sustavu, u svojoj unutarnjoj strukturi bila duboko kontradiktorna budući da je u svojim redovima imala i stare fašističke nostalgicare i mlade neofašiste, dok se istovremeno profilirala kao stranka koja se pokušava izboriti za mandate kroz prihvaćanje liberalno-demokratskih pravila igre talijanskog političkog sustava. Takav paradoks teorijski objašnjava Gallego koji tvrdi kako su: „klasični fašizam i neo-fašizam uvijek uspjevali održati dvostruku poziciju uvjetovanu anti-sistemskim diskursom i politikama koaliranja u praksi“ (Gallego, 1999: 4).

MSI se stoga može podijeliti na pripadajuće podjele između radikala i umjerenjaka koji čine:

- a) Tvrdolinijaši i reformisti
- b) Lijevo (revolucionarno) i desno (konzervativno, tradicionalno) fašističko krilo
- c) Antidemokrati i legalisti
- d) Antikapitalisti (korporativisti) i prokapitalisti
- e) Antiparlamentaristi i parlamentaristi
- f) Protivnici (izolacionisti) i zagovaratelji (proaktivisti) političke suradnje sa DC-om (tzv. *centrismo*¹⁴)
- g) Južnjaci i Sjevernjaci
- h) Ideolozi i pragmatici
- i) De Feliceova podjela: fašisti kao pokret i fašisti kao režim

Podjelu zaokružuju i dvije otvoreno neofašističke stranke, ekstremističke AN (*Avanguardia Nazionale*) i ON (*Ordine Nuovo*). Navedene stranke proizašle su iz MSI-a temeljem

---

¹² *Nouvelle Droite*: Radikalno desni pokret nastao u Francuskoj 1968, pod vodstvom Alaina de Benoista kao reakcija na francusku Novu Ljevicu, ali pod utjecajem Gramscieve kulturne hegemonije. Opiru se multikulturalizmu, liberalnoj demokraciji i kapitalizmu te se često dovode u vezu s fašističkim idejama (Bar-On: 2007).

¹³ Vidi str. 11

¹⁴ Politka zagovaranja lokalne suradnje s DC-om (vladajuća Demokršćanska stranka u Italiji krz hladnosratovski period). MSI je tako i uz podršku Katoličke crkve, postao legitimni dio političkog sistema, prihvaćajući *de facto* parlamentarnu demokraciju (Ferraresi, 1988).

spomenute podjele između radikala, čije su pozicije zastupale AN i ON¹⁵, i umjerenjaka. Obje su struje bile pod snažnim utjecajem Juliusa Evole, talijanskog radikalno desnog filozofa, i njegove izrazito antiliberalne, antidemokratske i antiegalitarističke ideologije¹⁶. Doktrina Evole, koji je „nedvojbeno *guru* većine mladih generacija talijanskih neofašista“ (Cento-Bull, 2009: 590), veoma je konzervativna, metapolitička, s naglaskom na ljudski duh koji uzor traži u prošlosti budući je moderno društvo ušlo u fazu dekadencije. Najbolje ju je opisao Ferraresi u svojoj studiji o ON-u i AN-u 1988:

...država mora uživati neupitnu nadmoć nad civilnim društvom i „biološkim“ entitetima (narod, nacija, domovina). Njome treba vladati elita, duhovna aristokracija koja utjelovljuje herojske ideje kojima je država predana, nadahnuta herojskim ratničkim modelima drevnih tradicija Istoka i Zapada. Njihova organizacija bit će takozvani Novi Red (otuda *Ordine Nuovo*), mistični savez nadmoćnih bića koja svjedoče o višem principu, poput srednjovjekovnog viteštva i, u današnje vrijeme, španjolske Falange, rumunjske Željezne garde (čiji je kapetan, Comeliu Codreanu, jedan od velikih junaka Evole i radikalne desnice), a prije svega nacističkog SS-a, kojem se Evola divio u svojim radovima (Ferraresi, 1988: 85).

Može se reći kako je MSI kroz najveći dio hladnoratovskog perioda samo deklaratorno prihvaćao demokratske vrijednosti radi pragmatičnosti, odnosno nužnosti sudjelovanja u izbornom natjecanju putem kojeg je MSI morao provoditi svoje politike. Iza tog privida krilo se pravo antisistemske lice MSI-a, čiji su članovi i militanti otvoreno odbacivali liberalno-demokratski sustav, namećući fašizam kao treći put između kapitalizma i socijalizma/komunizma. Stranka se uporno i do pred sam kraj hladnoratovskog perioda odbijala odreći neofašizma.

---

¹⁵ AN je osnovana 1956. godine od strane Pina Rautija, kasnije stranačkog šefa MSI-a. Stranka se bazirala na ideološko-doktrinarnom narativu europskog nacionalizma i Nove Desnice predvođene idejama Juliusa Evole (Ferraresi, 1988). Baza je bila sastavljena uglavnom od mladih militanata. ON je osnovana 1960. godine i bazirana na „akcijskim grupama, brutalnim u svojim djelima i riječima („Prije odlaska na ekspediciju, naši ljudi su obučeni da razbiju kosti čak i nekome tko klekne i plače““ (Ferraresi, 1988: 81). Bila je to jasna aluzija na fašističke *squadriste*, odnosno stranačke borbene jedinice fašističkog pokreta koje su bile uzor djelovanja AN-ovih batinaša.

¹⁶ Evola proizlazi iz snažnog fašističkog *backgrounda* jer je između ostalog u RSI-u bio Mussolinijev savjetnik za rasna pitanja (Ferraresi, 1988).

4. SILVIO BERLUSCONI I FORZA ITALIA

Silvio Berlusconi ključna je osoba talijanske politike koja je ponovno oživjela fašizam u Italiji, slomivši dotadašnji dominantni antifašistički konsenzus te reinterpreterajući pristup i povijesnu ulogu fašističkog režima, prije svega, uvevši (post)fašistički MSI-AN u politički *mainstream*. Berlusconi je 1994. godine na vlast došao nakon raspada starog stranačkog sustava zbog afere „Mani puliti“ (Čiste ruke) u kojoj je otkrivena sveopća korupcijska hobotnica koja je desetljećima vladala cjelokupnom talijanskom politikom što je uzrokovalo propast dotad dominantne stranke u Italiji – Kršćanskih demokrata. Afera je, uz ekonomsku krizu, uzrokovala slom prve talijanske republike 1993. godine. Berlusconi je iskoristio politički vakuum nastao na centru, odlučivši pritom pokriti sav politički prostor od centra do krajnje desnice. Njegov politički pokret Naprijed Italija (FI) „obuhvaća sve Talijane koji dijele moderne, antikomunističke, protržišne stavove“ (Pasquino, 2007: 41), stoga se po navedenoj širokoj definiciji svoje vrijednosne pozicije može svrstati u određeni tip „*catch-all stranke*“.

Berlusconi je uveo „novi, politički personalizirani i nakićeni stil, novi domoljubni narativ koji je propagirao osobni uspjeh, samozadovoljstvo, potrošnju, poslovni i privatni uspjeh i slobodu“ (Cento Bull, 2016: 57). Taj medijski mogul kombinirao je nacionalizam s poticanjem nekritičke konzumerističke kulture, proizvedene u medijima u njegovom vlasništvu. Svoju popularnost, ali i poziciju stranke, bazirao je na gotovo kompletnoj medijskoj kontroli i vlastitoj karizmi jer je FI u potpunosti ovisila o njegovom političkom putu (Mudde, 2007: 252; Pasquino, 2007: 42). „Casanova treće dobi“ (D'Arcais, 2011: 132) glavne osobne bitke vodio je s talijanskim sudstvom i novinarima koji su zajedno s ostalim intelektualcima često završavali na listi neprijatelja Berlusconijskog režima¹⁷. Novinari su pod njegovom paskom manipulirali činjenicama, nimalo se kritički odnoseći prema njegovom režimu. Sudstvo, koje mu stalno pronalazi nove afere i protiv njega diže optužnice, naziva

---

¹⁷ Berlusconi je bio toliko moćan da su se „njegove mane počele prikazivati kao vrline. Utaja poreza tako je postala pravedna i na nju se gledalo kao na neopravdano miješanje države u osobne slobode i slobode poduzetništva“ (Cento Bull, 2016: 58)

komunističkim kao i ustav koji je konstantno htio promijeniti, budući je jedan od najliberalnijih u Europi (Cento-Bull, 2016).

Berlusconi je bio prvi državnik u Europi koji je neofašistima omogućio sudjelovanje u vlasti u vidu koalicijskog sporazuma s MSI-om 1994. godine. Iako se njegovu vladavinu i tri premijerska mandata (zajedno s MSI-om) ne mogu nazvati fašističkima, on je na mala vrata uveo fašistički revizionizam i prekinuo s antifašističkim konsenzusom koji je bio *conditio sine qua non* svih vlada poslijeratnog političkog sustava Italije. Tako je Berlusconi za antifašističke disidente izjavio kako ih je „Mussolini slao u zatvor kako bi se tamo odmorili“, te je relativizirao zločine Mussolinijeva režima izjavivši kako „Mussolini nije nikoga osobno ubio“, dok je fašizam prikazivao kao relativno benignu diktaturu (Mammone, 2005: 220) dijelom i kako bi se udvorio koalicijskim partnerima neofašistima.

S druge strane, komunizam je žrtveni jarac koji je kriv za sve neuspjehe Berlusconija i teškoće u Italiji¹⁸. Cento Bull (2016: 59) ističe težnje Berlusconija za uspostavom autoritarne vlade kroz pokušaj mekog državnog udara putem kontrole medija i masovnu propagandu, te kroz savez sa postfašistima s kojima provodi historijski revizionizam potpaljujući dugotrajni mit o bezazlenosti fašističkog režima. Traverso primjerice vidi u Berlusconijevom režimu sličnosti s fašizmom jer „iako postoje brojne razlike u režimima – između ostalog kult države zamijenjen je kultom tržišta, a masovne parade zamijenjene su televizijskim oglasima – Berlusconijev plebiscitarni koncept demokracije i karizmatskog vođe snažno evocira na fašistički arhetip“ (Traverso, 2018: 12). U njemu se ističe otac nacije, vođa koji bdije nad svojim narodom i upravlja državom, u Berlusconijevom slučaju kao s „tvrtkom koja mu prirodno pripada, gdje umjesto građana postoje zaposlenici i/ili potrošači, glavni i nekoliko manjinskih dioničara, te gdje se odluke direktora ne mogu zaustaviti niti spriječiti“ (D'Arcais, 2011: 131).

D'Arcais kroz marksistički pristup navedene političke karakteristike režima naziva „*Berluskonizmom*“, kojeg definira na sljedeći način: „Berluskonizam nije fašizam, samo zato što je funkcionalni i postmoderni ekvivalent fašizma; jer predstavlja uništavanje liberalne demokracije u uvjetima novog tisućljeća, u epohi dominacije vanjskog imidža, globalizacije roba i nesmetanog manipuliranja istinom“ (D'Arcais, 2011: 140). Spomenuta kulturna

---

¹⁸ Iako PCI (Komunistička partija Italije) više nema nikakvu ulogu u Italiji, Forza Italia „sugerira kako je za kolaps Prve republike kriv državni udar komunističkih simpatizera u sudstvu, kako bi se postkomunisti riješili neugodnih protivnika poput Berlusconija i Benita Craxija“ (Burnett i Mantovani, 1998 cit. prema Cento Bull, 2002: 126).

regresija odnosi se na „destrukciju nezavisnog kritičkog razmišljanja nastalu kroz *pensee unique* koji spaja konformizam i komercijalnu spektakularizaciju, svodeći kulturu na oblik konzumerizma“ (D'Arcais, 2011: 127). Na koncu, režim opisuje kao postmoderni oblik patrimonijalnog *ancient regimea*.

Njegov predizborni govor na skupu desne koalicije u Rimu 19.10.2019. godine (Berlusconi, 2019) prije dvadesetak godina vjerojatno bi se se okarakteriziralo kao radikalno desničarski, no danas, u usporedbi s Matteom Salviniem i Giorgiom Meloni (vidi str. 22 i 24), retorički djeluje blago, a ideološki veoma umjereno. Berlusconi ističe kako trenutnu vladu nisu birali (pravi) Talijani, štogod taj koncept značio. Ovdje se može isčitati tipični mitski nacionalističko-populistički diskurs po kojemu u do kraja pojednostavljenoj podjeli na nas i njih, gdje u odnosu na odnarođene komunističke, liberalne, globalističke, briselske i ostale elite, *mi* kao istinski predstavnici naroda zaista zastupamo narodnu volju, a ne interese stranih centara moći. Na tom tragu, Berlusconi za trenutnu koalicijsku vladu PD-a (Demokratska stranka) i M5S-a (Pokret pet zvjezdica) govori da su ljevičari i komunisti te da zato ne mogu vladati Italijom. Na koncu poziva sedam milijuna biračkih apstinenata – razumljenih kao moderne liberalne antikomuniste – da izađu na glasovanje i daju mu potporu.

Potpورا Berlusconiju u zadnjem desetljeću, vidno je pala, ponajviše zbog njegovih brojnih afera (korupcijskih, političkih, seksualnih) i optužnica koje se broje na stotine. Također, i zbog „nemogućnosti Berlusconijeve vlade da odgovori na izazove tadašnje euro-krize“ (Benvenuti, 2017: 523), odnosno posljedica posljednje svjetske financijske krize koja je dobrano uzdrmala Italiju, te posljedične uskrate potpore Bruxellesa i vođa Europske unije (Angela Merkel i Nicolas Sarkozy), koji su uz pomoć tadašnjeg talijanskog predsjednika Giorgia Napolitana iznudili Berlusconijevu ostavku. Ipak, dobar dio bogatijih birača povezan s krupnim kapitalom sa sjevera Italije i dalje mu daje podršku u koaliciji kojom trenutno dominiraju Giorgia Meloni i Matteo Salvini.

5. ALLEANZA NAZIONALE (1995.-2009.)

Završetkom hladnoratovske podjele i pada komunizma u Europi, MSI je nužno trebala napraviti strukturalne, unutarnje promjene i odmaknuti se od zastarjelih diskursa koji su je vezivali uz fašističku nostalgiju. To je djelomično i učinila 1987. godine izborom šefa mladeži stranke, Gianfranca Finija, za novog čelnika. Fini je obilježio idućih dvadesetak godina *Alleanze Nazionale* vodeći je kroz njezino najuspješnije razdoblje¹⁹. Njegov pristup fašizmu bio je i dalje nostalgičarski, ali više autokratsko-konzervativni, s naglaskom na zakonu, redu i sigurnosti (Ruzza i Fella, 2009), oslanjajući se na tradiciju „fašizma na vlasti“, nasuprot radikalnom kvazi-socijalističkom „fašizmu u pokretu“.

Fini je 1995. godine na povijesnom stranačkom kongresu u Fiummiu proglasio period postfašizma, odnosno najavio zaokret (*svolta*) u odnosu na fašizam, pokušavajući tako stranku približiti desnom centru i konkurirati kao Berlusconijev nasljednik na političkoj sceni. U skladu s novim ideološkim smjerom, promijenio je ime MSI-ju u Alleanza Nazionale (Nacionalni Savez). Fini je prokazao i osudio fašističke rasne zakone, odnosno denuncirao fašističke zločine počinjene od strane Mussolinija i RSI-a, zbog čega je Mussolonijeva unuka Alessandra napustila stranku²⁰. Ipak, pitanje istinskog odmaka i osude fašizma ostalo je veoma upitno zbog toga što je ono samo površinski zahvatilo MSI, ne kao put prema reformi, već kao pragmatičan moment u trenutku propasti komunizma koji više nije prijetio Italiji. Bar-On (2013) smatra kako je upitno jesu li članovi stranke istinski prihvatili Finijevu ispriku za nedjela RSI-a, s obzirom da i dalje postoji afinitet prema Mussoliniju i fašističkoj prošlosti, što između ostalog dokazuje i Ignazijevo istraživanje koje pokazuje kako je 1995. godine

---

¹⁹ Stranka je tri puta sudjelovala vladajućim koalicijama koje je predvodio Silvio Berlusconi (1994, 2001-2005, 2008-2011).

²⁰ Fini je decidirano osudio suradnju između marionetskog RSI-a i Trećeg Reicha pri deportaciji Židova u logore i sudjelovanja u proglašavanju i provođenju rasnih zakona (Ruzza i Fella, 2009: 267), što je bilo previše za Alessandru Mussolini koja apologetski brani svoga djeda i poriče zločine u fašističkoj Italiji. Između ostalog traži reviziju sporazuma kojim se pravno utvrdilo talijansko-hrvatsko pitanje teritorija Istre, čime ponovno otvara stare fašističke politike iredentizma prema istočnoj obali Jadranskog mora.

61,5% članstva MSI-a smatralo kako je „fašizam, uz neke upitne odluke, bio dobar režim“ dok 7,1% smatra kako je „fašizam i dalje najbolji mogući režim“ (Ignazi, 1996a: 710). Također, logo AN-a u sebi sadrži trobojnicu Italije u plamenu koja gori nad Mussolinijevim lijesom (Ruzza i Fella, 2009), što je nasljeđeni logo MSI-a.

Fašistička je *svolta* tako po mnogima bila samo simbolična (Ruzza i Fella, 2009, Griffin, 1996), zbog toga što je većina stranačkih dužnosnika od najniže razine do vrha ostala nepromijenjena, što je kočilo reformu MSI-a u istinski demokratsku stranku. Fini je izmijenio i statut po kojem je značajno povećao svoju ulogu i moć u stranci, namećući snažniju ulogu vodstva stranke koje je biralo regionalne lidere i omogućavalo potpuno upravljanje stranačkim aparatom. Takvu stranačku strukturu Ignazi (1996a) je usporedio s „Führer-principom“ stranačke hijerarhije.

Naposlijetku, ostaje pitanje kako je Fini uspio pomiriti dvije temeljne kontradikcije, istovremenu odanost korijenima fašizma i prihvaćanja pravila liberalne demokracije. Je li Fini liberal ili fašist? Kocept koji je ponudio Roger Griffin, uzimajući u obzir teoriju ideološke morfologije Michaela Freedena²¹, moguće je objašnjenje ideološke ambivalentnosti MSI-a sredinom devedesetih. Freedom govori o razlikovanju ideologija u teoriji i praksi, iz čega Griffin naziva politiku AN-a demokratskim fašizmom (Griffin, 1996). Fini u svojim govorima jasno daje do znanja gdje leže MSI-ovi korijeni²², ali je također, 1995. godine nedvosmisleno prihvatio politički sustav liberalne demokracije, nakon čega su stranku napustili brojni fašistički veterani i mladi radikali. Griffin smatra kako je takav apsurd u potpunosti koherentan s Freedomovom teorijom dinamičkog modela ideološke morfologije prema kojoj se „ideologije više ne mogu promatrati kao sasvim racionalni, statični, uredno iscertani i logički koherentni entiteti“ (Griffin, 1996: 127). AN i dalje održava svoju fašističku jezgru, sazdanu na raznim mitovima o talijanskoj herojskoj prošlosti i iredentizmu²³, ali se istovremeno prilagođava novom političkom momentu. Fini tako spaja dvije ideologije iz čiste pragmatičnosti, prvu postfašističku kako bi umirio stranačku bazu fašističkih nostalgičara, a drugu demokratsku kako bi privukao glasove novih, umjerenijih birača i tako osnažio stranku.

---

²¹ Koncept koji objašnjava kako „lingvistički, ideologije u teoriji slijede svoja esencijalna pravila i propise, dok se u praksi ponašaju dijakrono, kao entiteti u permanentnom stanju evolucije i reformulacije. Pod stalnim promjenama političkih uvjeta i kulturnim pristiscima, velike ideologije tako prirodno potiču brojne permutacije i sinkretiziraju elemente izvedene iz ostalih ideologija kako bi se stvorio novi križanac koji se opire jasnoj klasifikaciji“ (Griffin, 1996: 126).

²² Govoreći o različitim nazivlju fašizma, Fini je izjavio kako se „članovi MSI-a mogu prepoznati u tom velikom rezervoaru ideja; jasno je što je naša matrica, i od kuda dolazimo“ (Griffin, 1996: 124).

²³ Ignazijevo (1996b) istraživanje iz 1995. godine pokazalo je kako 89.9 posto anketiranih članova stranke smatra kako Istru i Dalmaciju treba vratiti Italiji.

AN-ov postfašizam proizlazi iz nerazjašnjenog odnosa prema fašističkoj prošlosti čije određene elemente stranka i dalje baštini, čime nastoji redefinirati talijansku politiku povijesti. Mammone (2006) navodi kako se dolaskom AN-a na vlast počela mijenjati dotad dominantna antifašistička paradigma talijanske povijesti. U prvi se plan stavljaju poginuli fašistički borci koji su prikazani kao žrtve ubijene od domaćih partizansko-komunističkih izdajnika i vanjskih okupatora predvođenih Amerikancima tijekom građanskog rata. Finijeve kritika prema fašizmu tako se odnosila samo na prethodno navedene zločinačke elemente režima kroz period savezništva s Hitlerovom Njemačkom, dok je u cjelini fašistički *Venttenio* (kolokvijalni naziv za period talijanskog fašizma), kod stranačke baze i dalje izazivao pozitivne konotacije.

Vrijeme je ipak pokazalo kako se Fini obnašajući dužnosti ministra vanjskih poslova i zamjenika premijera postupno transformirao u modernog konzervativnog političara desnog centra. To potvrđuje i Ignazi, kada ističe kako se „AN pozicionirala prema ideološkom centru i rebrendirala kao proto-konzervativna stranka“ (Ignazi, 2005: 333). Nerijetko ipak, na površinu i dalje izbijaju slatkorječive romantičarske reminiscencije pojedinih stranačkih dužnosnika o Mussoliniju i fašizmu, što je jasan pokazatelj postfašističke nostalgičarske tradicije stranke koja nikad nije do kraja raskrstila s fašizmom. Naglasak je stoga na duhu vremena koji je stvorio fašizam, a ne na (zločinačkoj) naravi režima. Može se zaključiti kako AN „nikad nije napustio fašistički ideal“ (Ignazi, 1996a: 704). Stranka Fratelli d'Italia (Fd'I) Giorgie Meloni svojevrsna je nasljednica AN-a koja je raspuštena 2009. nakon konvergiranja u 'izborni kišobran' (*Il Popolo Della Liberta* - PDL) s Forza Italiom i ostalim manjim desnim strankama. AN-ova politička priča tako je naprasno završila padom vlade Silvija Berlusconija 2011. godine.

6. LEGA (NORD)

6.1 Lega Nord i Umberto Bossi (1991.-2012.)

Regionalistička stranka sjevera Italije Lega Nord osnovana je 1991. godine na čelu s njenim prvim predsjednikom Umbertom Bossijem. Stranka je u koaliciji s MSI-om i Forza Italiom Silvia Berlusconi tri puta bila na vlasti, nerijetko kao izrazito buntovna partnerica koja je često zahtijevala prekid odnosa s Jugom u vidu devolucije ili federalizacije. U Bossijevoj eri (1991-2012) LN se profilirala kao etno-nacionalistička (Ruzza i Fella, 2009) (radikalno) desna stranka Sjevera Italije (povijesne pokrajine Padanije) s povremenim radikalizacijama koje su se kroz rješavanje „Sjevernog pitanja“ odnosile na secesionizam, separatizam, ksenofobiju. Njezino antisistemske stajalište odražavalo se u nepriznavanju državnog autoriteta, odnosno političkih elita u Rimu (moto: *'Roma Ladrona'* tj. 'Rim kradljivac') koje su optuživali da pogoduju interesima lijenog i nerazvijenog Juga koji opstaje isključivo zbog nepravednog javnog financiranja, po kojemu Sjever hrani Jug. Bossi je tako praktički negirao postojanje talijanske nacije i države.

Cento Bull (2002: 124) definira Legu Nord kao stranku krajnje desnice zbog „sektaške organizacije, netolerancije prema unutarstranačkim kritikama, nacionalističke doktrine i neprijateljstva prema ne-bijelim migrantima“. Iako je stranka početkom 1990-ih krenula kao umjereni centristički pokret (Cento Bull, 2009), što se između ostalog očituje u proeuropskim stavovima²⁴, kasnije je Bossi radikalizirao svoju politiku u smjeru desnice. Tako je primjerice EU nazvao leglom komunističkih i masonskih bankara, te optužio međunarodnu ljevicu i velike korporacije da zajedno surađuju u dovođenju neeuropskih migranata, promičući tako multietničko društvo (Cento Bull, 2002: 127).

---

²⁴ Stranački skup u kojem je proglašena nezavisnost Padanije 1996. i dalje je bio prepun zastava Europske unije (https://www.youtube.com/watch?v=qfnxhKu8t_k)

Bossi je kroz devedesete radikalizirao svoje stavove prema imigrantima, optužujući ih da uzimaju poslove Padancima. U imigrantima je vidio „egzistencijalnu prijetnju samom opstanku identiteta i kulture sjevernih Talijana“ (Albertazzi i sur, 2018: 4). Ruzza i Fella (2009: 174) ističu kako je Bossi još 1991. godine izjavio da „...za obojene imigrante... integracija nije predvidljiva ni nakon stoljeća. Uobičajeni mehanizmi integracije, kao što su brak i djeca, s njima nisu mogući i zato bi bilo nemoguće ostvariti etničke veze bez stvaranja snažne rasne tenzije u društvu“. Ipak, njegova je ksenofobija sijala strelice i prema Albancima, Romima, Rumunjima, Turcima, Kinezima, uz odbojnost prema Amerikancima, velikim korporacijama, ljevici, liberalima, globalističkim pokretima, koje je optužio za nametanje multikulturalnog društva koje Padanci neće prihvatiti (Ruzza i Fella, 2009: 175).

Bossi je deklarirani antifašist, koji je često isticao partizansku povijest svoje obitelji koja je nastradala od fašista, dok je na vlastite optužbe za rasizam odgovarao kako takve stvari spadaju pod fašistički režim²⁵. Često je u parlamentu optuživao MSI-ove zastupnike za fašizam, iako je s njima bio u koaliciji. Iako Bossijeva Lega Nord ne spada u kategoriju post/neofašizma - ksenofobija, antiglobalizam, antieuropejstvo, antiimigrantska i antiestablishmentska politika, odnosno desni (etno)populizam²⁶ i prihvaćanje ideja Nove Europske Desnice (Cento Bull, 2009: 602), matrica je koju je Bossijev nasljednik Matteo Salvini transformirao u nacional-populističku radikalno desnu ideologiju.

6.2 Transformacija Lege (Nord) pod Matteom Salvinijem

Nakon korupcijskog skandala iz travnja 2012. godine zbog kojeg je Bossi morao dati ostavku²⁷ i kratkog predsjednikovanja Roberta Maronija, na čelo stranke krajem 2013. godine dolazi Matteo Salvini. Salvini je stranku podigao iz ponora (na parlamentarnim izborima 2013. Lega je osvojila mizernih 2,3 posto glasova), te je potom ‚rebrendirao‘ - ideološki i organizacijski. Salviniju je prostor na desnici otvorila i europska financijska kriza s posljedičnim padom popularnosti Berlusconijske. Odrekao se regionalizma i oštre kritike Rima

---

²⁵ Videoisječci koji pokazuju Bossijevo snažnu naklonost prema antifašizmu:

<https://www.youtube.com/watch?v=-WUB5z316S8>

<https://www.youtube.com/watch?v=Jnd9sBhiUoE>

https://www.youtube.com/watch?v=snlwk_3g2Kc

²⁶ Sintezna populizma i snažnog etničkog nacionalizma u kojemu se kroz desni kulturalni esencijalistički nativizam ističe homogena zajednica Padanaca čije vrijednosti i sigurnost ugrožavaju muslimanski migranti (Ruzza i Fella, 2009).

²⁷ Bossi je bio optužen za nenamjensko trošenje novaca poreznih obveznika kojeg je umjesto na financiranje stranke trošio za privatne potrebe.

koji su činili izvorišni temelj i mobilizacijski *forte* stranke, te iz naziva stranke uklonio je ime Nord (Sjever) i počeo se obraćati cijeloj Italiji. Stranka se tako organizacijski počela širiti i osnivati stranačke podružnice po cijeloj Italiji i čime je veoma jednostavno dobivala na stotine tisuće novih glasova.

Žrtveni jarac postao je Bruxelles, odnosno „europske institucije i prijetnja nacionalnom suverenitetu koja po Legi dolazi od Europske unije“ (Brunazzo i Gilbert, 2017: 624). Stranku je tako ojačao pozicionirajući je prema radikalnoj desnici, upravo u momentu najvećeg priljeva migranata u Italiju. Svoju popularnost stekao je za vrijeme koalicijske vlade M5S-a (Pokret Pet Zvijezdica) i Lege pod vodstvom premijera Conteja 2018./ 2019. godine. Tijekom četrnaestomjesečnog obnašanja dužnosti ministra unutarnjih poslova poduzimao je izrazito antiimigrantske politike. Zabranjivao je humanitarnim brodovima koji su spašavali migrante po Mediteranu pristanak u talijanske luke, suprotstavljajući se pritom službenoj migrantskoj politici EU. Ubrzo je Lega po svim anketama postala najpopularnija i najjača talijanska stranka (Politico.eu, 2020).

Nakon izbora 2018. godine i pobjede dvaju populističkih stranaka, Lega i M5S-a, postalo je jasno kako se izmjenila struktura birača i kako je više od 50% njih glasovalo protestno - za navedene 'anti-establišment' stranke. Istraživanja su pokazala kako se među glasačima Lege nalaze ljudi raznoraznih ideoloških usmjerenja iz svih društvenih slojeva, koje su Corbetta i dr. (2018) označili kao 'modernizacijske gubitnike'. Njihov strah proizlazi iz percepcije da gube privilegije koje im oduzimaju stranci, te pritom traže najjednostavnija rješenja za vlastite ekonomske i socijalne probleme. Stoga, Lega i Salvini koriste strategiju kulturnog populizma, po kojoj migranti predstavljaju ugrozu koncepta talijanskog načina života, koji se iskazuje u religiji, kuhinji, životnom stilu i obiteljskim odnosima (Corbetta i sur, 2018: 280). Pojednostavljeno, zaustavljanjem migrantske ugroze riješiti će sve problemi talijanskog naroda. Salvini često za izbjegličku krizu optužuje privatne tvrtke i migrantski biznis iz kojeg navodno stoji George Soros.

Salvini je u Italiju uveo novi politički stil komunikacije fokusiran primarno na društvene mreže koje mu „pomažu u oblikovanju nacionalnih debata oko problematike koja se tiče identiteta, imigracija, zakona i reda“ (Albertazzi i sur, 2018: 7). Svakodnevno objavljuje video zapise, pa čak i glavne političke odluke i zakone prenosi preko javljanja uživo preko

društvenih mreža²⁸. Ključne teme Salvinijeve ideološke transformacije postale su migracije i teme vezane uz zakon i red (prilog 1.). Politički mitinzi postali su mobilizacijsko sredstvo stranačke baze prethodno 'ideološki obrađene' putem društvenih mreža. Tisuće *selfija*, autograma i zagrljaja znače nestanak barijere između naroda i vođe, koji po (biografu Mussolinija) Nicholasu Farel, ima neopisiv talent povezivanja s masom. Farel (2019) naglašava kako na turnejama Salvini nakon žestokih govora uvijek silazi među razdraganu masu, te se često ukazuje golih prsa, kao i Mussolini. Na predizbornom skupu 2019. godine u pokrajini Emilia-Romagna održao je govor u gradu Forliju s istog balkona na kojemu je Mussolini promatrao egzekucije državnih neprijatelja. To je na ulice izvelo na tisuće prosvjednika koji su skandirali Salviniju da je fašist, nakon čega je on objavio Twitter status na Duceov rođendan, gotovo identičan Mussolinijevoj izreci „*Tanti nemici, tanto onore*“, odnosno „Toliko neprijatelja, toliko ponosa“ (Salvini, 2018).

Landini i Mancosu (2019) dokazuju kako je na parlamentarnim izborima 2018. godine i europarlamentarnim izborima 2019. godine Lega imala najveće uspjehe u tradicionalno „crvenim“ regijama srednje Italije, ali gdje je na vlasti sedemdesetih i osamdesetih bio MSI. Pritom ističu Salvinijeve neofašističke karakteristike u vidu političke komunikacije, tolerancije rasizma i ksenofobije te neke pozitivne reference vezane za *Ventennio*, vezano primjerice uz javne radove, koje su izazvale simpatiju kod krajnje desnice²⁹. Autori kao elemente komunikacijskog zaokreta Lege navode „Venttenijsku nostalgiju, supremacijski pristup talijanskoj kulturi i etničkom miljeu i zazivanje jakog vođe“ (Landini i Mancosu, 2019: 12).

Lega je između ostalog tijesno povezana s neofašističkom strankom *CasaPound Italia* (vidi str. 25) (CPI) i njenim profašističkim tajnikom Simone di Stefanom (Open.online, 2019). Lega Nord i CPI su na lokalnoj razini čak tvorile i svojevrсни (kvazi) „predizborni politički savez *Sovranita* koji je podržavao Salvinija i Legu Nord na parlamentarnim izborima 2015. godine“ (Camelli, 2018: 203). Zajedničke stavove dijele u negativnoj politici prema Bruxellesu i euru te beskompromisnoj i agresivnoj politici prema migrantima. Stavovi oko migrantske politike potakli su ih da 2016. godine organiziraju zajedničke subverzivne radne akcije koje sprečavaju azilantima boravak u Rimu, podižući pritom usred noći barikade na gradskim ulicama (Castelli, 2018: 207). Aktualna rimska gradonačelnica Virginia Raggi iz

---

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=NE8mrsrJ4o0> – video isječak u kojem predstavlja krucijalni novi zakon o migrantima.

²⁹ Legina postfašistička komunikacija odnosi se prije svega na njihove objave na društvenim mrežama koje sadrže „suptilne, ali stalne reference na fašistički režim i njegove ličnosti“ (Mancosu i Landini, 2019: 5).

M5S-a konstantno proziva Salvinija da brani i daje podršku neofašistima iz CPI-a. Salvini je između ostalog početkom lipnja ove godine izjavio kako će pomoći CPI-u u njihovoj borbi protiv deložacije iz njihova sjedišta u centru Rima (Romafanpage.it, 2019).

Salvinijev nacional-populizam može se dobro isčitati iz analize govora na predizbornom skupu u Rimu 19.10.2019. godine (Salvini, 2019). Započinje populističkom retorikom u kojoj je narod koji on predstavlja, prevaren od elita (PD i M5S) kojima je stalo isključivo do fotelja. Na spomen Beppea Grilla publika uzvikuje: „*Va fancullo!*“. Antimigrantske stavove potvrđuje tezom da tamo gdje su Legini gradonačelnici više nema migranata, što je veoma teško dokaziva teza. Smatra kako je: „*Kršćanski zaustavljati i ne dopuštati migrantima da uđu u zemlju jer se tako smanjuje broj mrtvih i sprečava djelovanje kriminalnih švercera*“, braneći se tako od optužbi da se ne može glasovati za Legu i biti kršćaninom. Italija po njemu postaje bogatija radi ograničene i kontrolirane migracije. Pred kraj govora daje (samo površinski) umjereniju izjavu o migrantima: „*ako bježite od rata moja kuća je i vaša kuća, ali ako dolazite u Rim i u početku govorite: Ne sviđaju mi se San Giovanni, jasje i križ; tada se vratite svojoj kući i tamo radite što god želite*“. Takva politika „dobrodošlice“ u praksi nikada nije provedena, jer je Salvini za vrijeme mandata uporno odbijao prihvatiti humanitarne brodove, što potvrđuje i dio govora u kojem optužuje opoziciju (PD i M5S) za toleriranje ilegalne imigracije. Također, često ponavlja mantru kako samo deset posto migranata bježi od rata, dok ostalih devedeset posto nemaju što raditi u Italiji. Nazivajući oporbu vladom Giannia i Pinotta (Abbota i Costella) kaže kako: „*Brbljavci [Renzi i Di Maio] ne mogu napraviti ništa oko migranata; mi smo – zatvarajući luke - pokazali da se može*“.

Salvini je izrazito euroskeptično nastrojen što pokazuje i nastavak njegova predizbornog govora. Zaziva slobodu od Merkel i Macrona, želi revidirati fiskalna pravila koja Italiji nameće EU, te drugačije regulirati banke. „*Europa mora biti krojena prema vašim zaslugama [publike]!*“. Za EU također govori kako je: „*plaćena od gospode Sorosevaca*“ i zato podržava Poljake i Mađare, odnosno Orbana koji po njemu izražava slobodnu volju naroda. Zaključuje kako Italija želi biti prijatelj svih, ali ničije roblje (aludirajući na Njemačku i Francusku), jer „*biti nečiji rob – to je politika ljevice*“. Što se tiče ekonomske politike, govori isključivo o smanjenju poreza, još nešto što narod želi čuti i unisono prihvaća. Bivšeg premijera Renzija naziva „*kretenom koji [ekološkim porezom] oporezuje siromašne Talijane koji voze stare aute na dizel*“. Zalaže se za univerzalno smanjenje poreza, čime bi talijanski radnici imali više novaca, za što mu smetaju Maastrichtski kriteriji, odnosno ograničenja EU oko javnog duga. Salvini se na kraju govora dotakao i politika vezanih uz krijumčare droge, pedofile i

silovatelje za koje inzistira da ih se kažnjava doživotnim zatvorom. Time se obraća klasičnom konzervativnom biračkom tijelu koje se zalaže za represivnije propise i stavljanje naglaska na politiku zakona i reda.

7. FRATELLI D'ITALIA I GIORGIA MELONI

2008. godine iznikla je nova integrirajuća politička predizborna platforma, *Popollo della Liberta* (od 2009. kao službena stranka) kojom su sjedinjene Forza Italia, Alleanza Nazionale i manje desničarske stranke osvojile vlast. Alleanza Nazionale tako je 2009. raspuštena, ali je pada vlade 2011. i posljedičnog raspada PDL-a 2012. (većinom iz bivših članova AN-a) nastala je nova stranka Fd'I, dok je FI 2013. ponovno počela djelovati kao samostalna stranka. Iako u početku nije ostvarivala zapažene rezultate, stranka je posljednjih godina pod vodstvom karizmatične i kontroverzne Giorgie Meloni (bivše senatorice i članice AN-a) postala glavni pretendent na vlast u koaliciji sa Salvinijevom Legom i Berlusconijevom FI. Bivša ministrica za mlade (iz kvote AN-a) u koalicijskoj vladi Silvia Berlusconija 2008.-2011., danas dobiva dvostruko više glasova od svog bivšeg šefa i političkog mentora, koji ju je kao članicu AN-a, odnosno spomenutog PDL-a uveo u visoku politiku.

Stranka je izrazito personalizirana, kao i gotovo sve desne talijanske stranke, ali za razliku od Salvinijeva populizma ima čvrsti ideološki temelj u tradicionalnom konzervativizmu. U svojim nastupima forsira teme koje su provokativne i dijele narod, poput migracija, homoseksualnosti, abortusa, nasljeđa Drugog svjetskog rata ili izlaska iz EU, što kod ljudi izaziva obožavanje ili mržnju. Kroz agresivne govore, gotovo pa i ispade bijesa, sa snažnom gestikulacijom i jasnom dikcijom, podsjeća na govore koje je održavao Mussolini, čime dopire do tvrde talijanske desnice. Meloni je ponovno okupila novu/staru desnicu baziranu na neo/postfašizmu i nacional-konzervativizmu. Svoju predizbornu kampanju 2018. godine

započela je s Duceovom unukom Rachele Mussolini³⁰ u predgrađu Rome, u naselju Latina, koje je 1932. godine izgradio Duce. Držeći govor u Latini, Meloni je izjavila kako ponovno želi osvojiti Latinu koja je povijesni simbol talijanske desnice.

Što se tiče govora na predizbornom skupu desne koalicije u Rimu na trgu San Giovanni 19.10.2019. godine, ističe se njezin ratoborni stil i radikalno-populističko-konzervativna desna politička retorika. Najprije, uz epsku pozadinsku glazbu, Meloni iz publike dolijeće talijanska zastava koju ona postavlja pred govornicu. Govor odmah započinje napadom na PD (vladajuću Demokratsku stranku) čije dužnosnike naziva *lordovima* zabarikadiranim u svoje palače³¹ koji su zaboravili da suverenitet pripada narodu. „*Mi (narod) tražimo slobodu, a vi ste odani svojim foteljama, svjetlosnim godinama udaljeni od volje naroda*“. Meloni upotrebljava klasičnu populističku taktiku prema kojoj postoji korumpirana elita nasuprot poštenog naroda. Također, ističe svoj antikomunizam govoreći da je trg San Giovanni nekad pripadao ljevici, a sad pripada „nama“ (pristašama desnice): „*Prije su se vijorile crvene zastave, a danas talijanska trobojnica*“. Urlajući, poručuje „*dragim drugovima [komunistima]*“ da ih je povijest porazila. Govoreći o M5S-u, iz čije stranke dolazi trenutna gradonačelnica Rima Virginia Raggi, osnivača pokreta i „duhovnog vođu“ Beppea Grilla naziva komičnim klaunom i prerušenim *Jokerom*³². „*Rim treba osloboditi od Grillove mizerije i kaosa u gradu, jer Rim je prijestolnica Italije, Europe, kršćanstva i Mediterana*“. Mitski opis Rima i Italije u skladu je s fašističkim floskulama o povijesnoj ulozi naroda i države. Trenutna vlast za nju je „crvena“, svi politički protivnici su ljevičari, dok je žuta boja (aludirajući pritom na službenu boju M5S-a) jedino, „ona boja kojom vlast premazuje svoje fotelje“, prozivajući tako M5S indirektno komunistima. Govor je već u samom početku obilježen podjelama na „mi i oni“, za koje Stanley ističe kako su one „najočitiji simptom fašističke politike“ (Stanley, 2018: 12,13). Podjele na „Nas i Njih“ tako su *lajtmotiv* su cijelog govora.

Ksenofobiju prema muslimanima i dehumanizaciju migranata nastavlja u govoru:

„*Ako im [migrantima] se ne sviđa križ, postoje mnoge islamske zemlje gdje nećete naići na križ...jer ovdje mi branimo svoje crkve, identitet, boga, domovinu i obitelj...Borimo se protiv islamizacije Europe jer ne želimo postati muslimanski kontinent...Ovdje [u Italiji] ostajemo*

³⁰ Rachele Mussolini članica je gradskog vijeća Rima te kandidatkinja Fratelli d'Italia u Laziu i polusestra spomenute Alessandre Mussolini.

³¹ Meloni, usput rečeno, ima ured na najvišem katu zgrade parlamenta s velikom terasom s koje se pruža pogled na centar Rima.

³² Publika prekida Meloni i uzvraća: „Grillo, Grillo, *va fanculo!*“, na što Meloni reagira zadovoljnim osmijehom.

samo Mi koji branimo slobodu...Ukoliko je potrebno neka se grade zidovi, neka se grade morske blokade“

Meloni kroz svoj govor dehumanizira pojedine skupine 'inferiornijih' članova zajednice koje ne pripadaju 'čistim' Talijanima. Njezini se javni nastupi često mogu okarakterizirati kao govori mržnje, poglavito prema muslimanima, migrantima, homoseksualcima i ostalim manjinama.

8. TALIJANSKI NEOFAŠIZAM: CASAPOUND ITALIA – „FAŠISTI TREĆEG MILENIJA“

CasaPound Italia (CPI) nastala je 2003. godine kada je organizirana okupacija zgrade u centru Rima, od strane neofašističkih aktivista i militantata³³. Datum osnivanja stranke - 26.11. nije odabran slučajno - tada je u Rimu osnovan neofašistički MSI. Veza MSI-a i CPI-a je Pino Rauti, prethodno spomenuti neofašistički radikalni militant, koji je nakon Fiuggi kongresa (vidi dio o MSI-u) osnovao ekstremističku *Fiamu Tricolore* (FT). CPI je u početku bila organizacija mladeži FT-a sve do 2008. godine kada se i službeno registrirala kao stranka. Stranka se temelji na snažnom aktivizmu koji se sastoji od rješavanja stambenih pitanja³⁴, socijalnih i zdravstvenih usluga, organiziranja žestokih prosvjeda protiv migranata i slično. Zgrada u Rimu tako je postala dom za dvadeset obitelji, koje moraju biti (čiste) talijanske rase, a dio je pretvoren u fašistički hostel za mlade³⁵. Uz mnoge fašističke simbole po cijeloj zgradi, jedan zid je ukrašen i zastavom grčke Zlatne Zore, čiji je model malog neofašističkog pokreta, nastalog među nogometnim huliganima koji su provodili akcije protiv ilegalnih

---

³³ Zgrada Esquillo je i danas pod „okupacijom“. Iako su rimske vlasti procjenile da je zgrada statički nesigurna, aktivisti CPI se bore protiv deložacije u čemu ih je podržao i Salvini. De Giorgi i Tronconi (2018: 340) navedenu zgradu u Rimu nazivaju „prvim fašističkim socijalnim centrom“.

³⁴ Simbol CPI-a je kornjača koja, gdje god da se kreće, sa sobom nosi svoju kuću na leđima.

³⁵ Mural na zidu na kojem su dekorativno zapisana imena „duhovnih vođa“ CPI-a sadrže osobe koja se mogu povezati uz nacifašističku ideologiju poput: Mussolinija, Pounda, Sorela, Mosleya, Wagnera, Spenglera, Marinettija, Nietzschea, Pareta, Evole, Jüngera, D'Annunzia, Gentilea, Bombacija, Grazianija i ostalih; ali i različite povijesne ličnosti, umjetnike i intelektualce: Dantea, Majakovskog, Corto Maltesea, Saint-Exuperyja, Plotina, Tolkeina, Julija Cezara, Pirandella i dr. Inspiraciju vide u fašističkom režimu, ali i antičkom Rimu, pa im hodnici izgledaju kao katakombe, a na mitinzima se salutira uz rimski pozdrav (Youtube.com, 2018a).

migranata, poslužio kao uzor za organizaciju CPI-a u svojim počecima (De Giorgi i Tronconi, 2018: 340).

Pripadnici organizacije sami se nazivaju „fašistima trećeg milenija“³⁶ (Camelli, 2018: 200), te ističu kako je CPI životni stil i metapolitika, a ne stranačka pripadnost, dok se spiritualnost i militarizam ističu kao moralna obveza (Campani, 2016). Njihov osnivač i vođa Gianluca Iannone bivši je militant desničarskog FT-a i osnivač rock-metal RAC banda *Zeta Zero Alfa*³⁷ čiji koncerti privlače brojne mlade neofašiste i članove CPI-a. Iako je krenuo kao mali pokret, CPI je pod sloganom *Prima gli Italiani* (najprije Talijani) na parlamentarnim izborima 2018. godine osvojio zapanjujućih 300 000 glasova. Veze s fašizmom nebrojne su (što uostalom CPI niti ne poriče). Camelli (2018, 204-211) je kroz analizu stranačkih programa CPI-a navela brojne sličnosti s povijesnim fašističkim režimom:

1. Organicističko shvaćanje nacije: CPI zadržava fašističku ideju organske zajednice i talijanske nacije koja ima prioritet nad bilo kojim individualnim interesima i željama.
2. Stambena politika: Program CPI-a, *Mutuo Sociale*, podrazumijeva osnivanje regionalnih odbora zaduženih za izgradnju novih naselja, predlaže mogućnost kupnje stanova Talijanima bez uključivanja lihvarskih bankarskih kredita, slično kao što je Mussolini u tzv. Veronskom manifestu 1943. godine predlagao osnivanje državne agencije za stambeno zbrinjavanje radničkih obitelji putem najamnine, koja će nakon otplate kapitala i ostvarivanja odgovarajuće dobiti, predstavljati dokaz o kupnji.
3. Antikapitalizam u vidu ekonomske samodostatnosti: Program autarkije fašizma i CPI-a ovdje se podudara u nepovjerenju prema međunarodnom kapitalu i financijskom sustavu, jer njima po teoriji zavjere upravljaju Židovi, a po CPI-u, multinacionalne kompanije i institucije Europske unije.
4. Rasizam i migracijska politika: Jedina razlika je što se CPI odrekao biološkog rasizma te se zalaže za očuvanje identiteta kroz diferencijalni rasizam i kulturu, koji omogućavaju izgradnju identiteta što u oba svakako slučaja znači deportaciju, bilo migranata (CPI), bilo inferiornih rasa (fašizam).

---

³⁶ Firentinski militant CPI-a to objašnjava kao „pojam koji preuzima, ali i nadograđuje baštinu, vrijednosti, ideje, korijene i tradiciju [fašizma]; jer vjeruje da su temeljne fašističke vrijednosti - država, socijalna skrb i identitet – najbolja sredstva za suprotstavljanje globalizaciji, kapitalizmu i modernom društvu“ (Campani, 2016: 38).

³⁷ RAC je skraćenica od *Rock Against Communism*, što je oznaka za glazbu koja predstavlja mladež bijele radničke klase. Pjesme benda govore o problemima globalizacije, neuspjesima tržišne ekonomije i potrebi ustanka protiv modernog *establishmenta* (Bartlet i sur, 2012 cit. prema Froio i Gattinara, 2015: 97).

5. Svođenje žena na ulogu majčinstva i prokreativnog elementa nacije: S obzirom da je pravo i dužnost žene da spasi Italiju od nestanka i osigura joj život u budućnosti, restaurira se tradicionalna vizija žene čija je primarna odgovornost rađanje, kako bi zadovoljila državne potrebe za obnovom nacije.

6. Podudarnost programa: Gotovo identično shvaćanje pojma rada i pojma privatnog vlasništva kod izbornih programa CPI-a i fašističkog Veronskog manifesta 1943. gdje nije izmjenjena gotovo ni jedna riječ. Decidirano: fizički, tehnički i intelektualni rad baza su i glavni cilj države u oba programa, dok privatno vlasništvo, odnosno plod rada i osobne uštedevine, kao integracijski faktor ljudske osobnosti, mora biti zagaraniran od države (Camelli, 2018).

7. Idealiziranje nasilja: Brojni napadi na migrante (čak i ubojstva), ljevičarske organizacije i novinare, organizirani od strane CPI-ovih militanata, inspirirani su batinaškim fašističkim borbenim odredima – squadristima.

9. ZAVRŠNA RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Talijanski fašizam okončanjem Drugog svjetskog rata nije nestao. Iz svega navedenog, može se reći kako je danas u nešto izmjenjenoj formi postfašizma, on jači nego ikad. Koji su uzroci takvoj situaciji? Prije svega nesuočavanje s vlastitom fašističkom prošlošću. Italija nakon rata nije imala svoj Nürnberški sud ili Tokijski proces, a ratna suđenja su uglavnom provodili komunistički partizani kroz prijekne sudove s unaprijed jasnim ishodom. Uspostavom poslijeratne demokracije donesena je opća amnestija za fašističke ratne i civilne zločince u ime nacionalne pomirbe³⁸. Posljedično, velik je dio fašističkog personala nakon rata ostao politički aktivan. Mnogi fašistički službenici, lideri i militanti tako su se nakon rata osnivanjem MSI-a vratili u talijansku politiku (Ferraresi, 1988).

Italija je kao nacija bila duboko politički podijeljena. Timothy Smith opisao je takvu razinu podjele hladnoratovskim riječnikom kao „postojanje dvaju kampova, sposobnih za provedbu međusobno zagaraniranog uništenja“ (Smith, 1991: 1, cit. prema Cento Bull, 2016: 2). Naspram perioda 1943.-1945. godine, talijanski narod ima dvije sukobljavajuće kolektivne memorije: antifašističku memoriju vodeće uloge boraca Pokreta otpora kao utemeljujućeg mita talijanske 'velike pripovijesti', i konzervativnu memoriju Građanskog rata, koja ponekad

---

³⁸ Može se reći kako je odluka vođe PCI-a (*Partito Comunista Italiano*) i tadašnjeg ministra pravde Palmira Togliattija o općoj amnestiji 1946. godine bila početna točka obnove fašizma. S Proglašenjem amnestije za ratne zločine u građanskom ratu „neofašisti su izašli iz ilegale i formirali MSI“ (Cento Bull, 2009: 589).

sadrži i profašističku memoriju „smrti domovine“ (Ventresca, 2006: 205). Upravo je posljednja profašistička memorija posljednjih godina izbila u prvi plan. II. svjetski rat smatra se tako kao poraz, a komuniste i zapadnjake smatra se okupatorima (Mammone, 2006), dok se partizanski zločini u ratu i poraću stavljaju u prvi plan, bez obzira na to što se fašistički zločini u demokratskom sistemu nikada nisu procesuirali. Time se stvaraju „praznine u talijanskoj kolektivnoj prošlosti te ona postaje kolektivna amnezija selektivnog sjećanja“ (Ventresca, 2006: 198).

Italija je sedamdesetih godina u periodu „Olovnih vremena“ bila na rubu građanskog rata. Strategija tenzija, odnosno bombaški napadi i pokušaji državnog udara neofašista (podržanih od konzervativnih snaga iz redova policije, vojske i tajnih službi) s jedne strane, i protivnički ljevičarski gerilci i intelektualci s druge, kulminacija su hladnoratovske ideološke podjele koja je blokirala Italiju. Ipak, antisistemske stranke - neofašistički MSI i komunistički PCI – bile su bojkotirane od ostalih stranaka te stoga nisu imale koalicijski potencijal. Antifašistički konsenzus bio je kamen temeljac Prve talijanske republike, ali su zbog borbe protiv komunista koji su prijetili osvajanjem vlasti u Italiji, talijanske neofašističke stranke imale svoju istaknutu ulogu, barem što se tiče vanparlamentarnih, ilegalnih, militarističkih aktivnosti. Ipak, njihovi izborni rezultati bili su relativno slabi i do 1994. godine nikad nisu sudjelovali u državnoj vlasti.

Propašću Prve republike, Berlusconi je otvorio prostor vlasti neofašističkom MSI-u, čime je Europa dobila prvu neofašističku stranku na vlasti 1994. godine. Time započinje novi preoblikovani koncept talijanske politike povijesti „što dovodi do liberalnijeg ulaska fašističkog diskursa u politički život Italije“ (Selimović, 2019: 91). Nema sumnje da je Berlusconi 'glavni krivac' za revitalizaciju druge konzervativno-profašističke kolektivne memorije na Drugi svjetski rat. To je za posljedicu imalo i činjenicu da je Berlusconi na svojim izbornim koalicijskim listama imao brojne post/neofašiste. Era postfašizma i „Berluskonizma“ obilježila je talijansku (radikalnu) desnicu u idućih dvadeset godina. Berluskonizam je tako proklamirao „postfašistički plebiscitarni model demokracije“³⁹ (Traverso, 2019: 29) u kojem narod utjelovljen u tijelu vođe odlučuje o svemu, što u opasnost dovodi opstanak predstavničke demokracije, dok je postfašizam polako počeo činiti 'mainstream' talijanske politike izgradnjom novog sjećanja na rat.

---

³⁹ Traverso ga definira kao model demokracije koji uništava sve procese kolektivne deliberacije u korist odnosa koji „spaja“ narod i lidera, naciju i njihovog vođu“ (Traverso, 2019: 29).

Danas, Salvini i Meloni kao desničari imaju monopol nad strahom i nesigurnosti Talijana koje iskorištavaju i potiču. Nesigurnost, primjerice u vidu (ne)zaposlenosti, oni eksploatiraju putem jeftinih obećanjima nudeći usluge koje je prije osiguravala država blagostanja, a navodno oduzeli migranti i Europska Unija. Ipak, ta obećanja zaslužuju samo pravi Talijani, glasači Lege i Fd'I-a, jer će se novac koji se sada navodno troši na migrante preusmjeriti upravo njima. Njihov populizam je izrazito pragmatičan, stoga se lako prilagođava novim situacijama u društvu.

Trenutni postideološki svijet često se svodi na tehnokratske vlade i političke vođe koji su odustali od ideoloških borbi te su „skloni ekstremnoj personalizaciji koja graniči s populizmom; prihvaćajući logiku liberalnog kapitalizma i neoliberalnu međuovisnost kao neosporne činjenice“ (Mouffe, 2005, cit. prema Brighi i Giugni, 2016). S obzirom da populizam nije ideološki determiniran, kriza i problemi koji 'muče' narod nadilaze borbe za ideje. Narod traži instant rješenja koja desnica trenutno pruža bez obzira na cijenu, primjerice, nepoštivanja ustavnih prava manjina, kršenja ljudskih prava, međunarodnih ugovora i politike EU. Desnica se želi infiltrirati u centre moći, prigrabiti institucije i prilagoditi ih svojim politikama tako da služe 'pravim Talijanima'. Ukoliko to nije moguće CPI će (uz prešutnu podršku Salvinija) preuzeti ulogu države i institucija (što u nekim pokrajinama već i rade), primjerice policije, i početi uvoditi red, istjerivati migrante, maltretirati ih i nad njima vršiti nasilje, imajući uzor u Italiji dvadesetih.

Fašizam je u devedesetima u Italiji, od dolaska Berlusconija i MSI-a na vlast, poprimio novo značenje. Povijesno, Mussolini (osim kod CPI-a) više nije uzor za oblikovanje novih politika, već igra ulogu u kolektivnoj memoriji na kojoj se temelji kultura sjećanja dijela konzervativnih Talijana koji se identificiraju s fašističkim dijelom talijanske povijesti. Selimović zaključuje kako je to danas pojam koji „ima snažno motivirajuće političko značenje u ostvarenju nove, prilagođene neofašističke vizije 'socijalno-ekonomske emancipacije' građana od neoliberalnog modela kapitalizma“ (2019: 198).

Naposlijetku se može zaključiti kako postfašizam kao ideologija sadrži sljedeće elemente:

1. Subverzija. Postfašističke stranke u većem ili manjem stupnju žele iznutra izmijeniti liberalnu demokraciju i prilagoditi ju svojoj verziji demokracije. Primjeri za to su promjena „komunističkog“ ustava (Berlusconi) ili ekskluzivističko poimanje državljanstva (Salvini i Meloni), čime se iz sudjelovanja u političkom životu izbacuje „najslabije, prekarne i marginalne elemente populacije, prije svega migrante,“ (Traverso, 2019: 22).

2. Antitotalitarizam. Tamas (2000) postfašizam naziva i post-totalitarističkim fašizmom gdje u stranačkim programima i ideologijama postoji jasan odmak od svih totalitarističkih režima (komunizam, nacizam, fašizam) i čiji stranački lideri ne pretendiraju ostvariti diktatorske ovlasti. Totalitaristički teror tako je ostao u ropotarnici povijesti. Ipak, autoritarnost je i dalje prisutna u vidu oslanjanja na hijerarhijski društveni poredak u kojemu se propitkivanje autoriteta države i vođe kažnjava marginalizacijom i stigmatizacijom, prije svega 'domaćih izdajnika' i migranata.

3. Koncept grešnog jarca. Fašisti su krivce tražili među inferiornijim rasama i skupinama, dok današnji neo/postfašisti krivce za postojeće stanje traže u strancima, najčešće muslimanskim migrantima, ali i ljevičarima, komunistima i globalistima.

4. Transhistorijska mobilnost fašizma. Fašizam je kao ideologija nadišao svoj vremenski vrhunac u međuraću i „više ne poprima naličje Francova, Hitlerova ili Mussolinijeva režima“ (Traverso, 2019: 14), jer se prilagođava modernom kontekstu koji se između ostalog oblikuje kroz kulturu kolektivnog sjećanja.

5. Postfašizam kao evoluirajući fenomen. Postfašizam nije do kraja izgrađena ni 'čvrsta' ideologija. Pojedine države imaju svoje postfašiste koji programski nisu istovjetni. Postfašizam je nedovršen pokret koji bi kroz daljnji uspon radikalne desnice, mogao zadobiti definitivnu dimenziju u konkretiziranom transeuropskom programu.

6. Ambivalentnost. Postfašizam je na tragu prethodne točke i dalje veoma pragmatičan, ovisno o kontekstu pojedine zemlje prilagođava se državnoj problematici.

Talijanski postfašizam sadrži sljedeće ključne elemente:

1. Fašistički korijeni. U većem ili manjem stupnju, fašizam je, bilo u otvoreno nostalgičarskim porukama (MSI-AN) ili implicitnim, u ovom radu navedenim, politikama pojedinih političara, i dalje ideologija i stil kojeg se talijanska politička desna scena nije „riješila“.

2. Euroskepticizam. Sve radikalno desne stranke u Italiji se na ovaj ili onaj način odriču Europe, kroz izlazak Italije iz Eurozone ili iz same Unije te kroz zalaganje za radikalnu transformaciju Unije prema načelu talijanskog suverenizma.

3. Antiislamizam. Islam je najveća ugroza tradicionalnih vrijednosti Talijana koje zbog migranata svakodnevno nestaju iz kulturnog života talijanske nacije.

5. Antisemitizam (iako ne u potpunosti) zamijenjen je islamofobijom na temelju filozofije grešnog jarca. Salvini jedne od glavnih saveznika vidi u Izraelu, zbog desničarske politike tamošnjeg premijera Benjamina Netanjahua. Biološki rasizam zamijenjen je kulturnim rasizmom u vidu ksenofobije.

4. Nacional-populizam (Salvini) i nacional-konzervativizam (Meloni) mogu se interpretirati kao moderne i prilagođene verzije nacionalsocijalizma, barem što se tiče načina kojom se masa pridobiva kroz kulturno-ideološke politike putem masovnih mitinga i javnih skupova. Populizam je tako još od Bossija bilo jezgro Lega Nord koji se očitovao u „evocirajućoj retorici i političkom simbolizmu koji su naglašavali pripadnost i pravili barijere – naročito u vidu migracija i antipolitike, zajedno s oslanjanjem na karizmatičnog vođu“ (Ruzza i Fella, 2009: 184). Konzervativizam Giorgie Meloni najbolje je pak vidljiv u stalnom naglašavanju ugroze kršćanstva od strane migranata i tradicijskih obiteljskih vrijednosti koje ugrožava liberalna politika Zapada.

Literatura:

Abbondanza, Gabriele i Bailo, Francesco (2017) The Electoral Payoff of Immigration Flows for Anti-Immigration Parties: The Case of Lega Nord. *European Political Science* 17(3): 378-403.

Albertazzi, Daniele i dr. (2018) „No regionalism please, we are Leghisti!“: The transformation of the Italian Lega Nord under the leadership of Matteo Salvini. *Regional and Federal Studies* 28(5): 1-27.

Arendt, Hannah (1973) *The Origins of Totalitarianism*. New York: A Harvest Book.

Bar-On Tamir (2007) *Where Have all the Fascists Gone?* Hampshire: Ashgate Publishing Ltd.

Bar-On, Tamir (2013) Italian Postwar Neo-Fascism: Three Paths, One Mission? U: Wodak, Ruth i Richardson, John E. (ur) *Analyzing Fascist Discourse* (str. 42-55). New York i London: Routledge.

Benvenuti, Andrea (2017) Between myth and reality: the euro crisis and the downfall of Silvio Berlusconi. *Journal of Modern Italian Studies* 22(4): 512-529.

Brighi, Elisabetta i Giugni, Lilia (2016) Foreign Policy and the Ideology of Post-ideology: The Case of Matteo Renzi's Partito Democratico. *The International Spectator* 51(1): 13-27.

Brunazzo, Marco i Gilbert, Mark (2017) Insurgents against Brussels: Euroscepticism and the right-wing populist turn of the Lega Nord since 2013. *Journal of Modern Italian Studies* 22(5): 624-641.

Cammelli, Maddalena Gretel (2018) The Legacy of Fascism in the Present: 'third millennium fascists' in Italy. *Journal of Modern Italian Studies* 23(2): 199-214.

Campani, Giovanna (2016) Neo-fascism from the Twentieth century to the Third Millennium: The Case of Italy. U: Lazaridis i sur. (ur) *The Rise of Far Right in Europe* (str. 25-54). London: Palgrave Macmillan.

Cento Bull, Anna i Gilbert, Mark (2002) *The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics*. New York: Palgrave.

Cento Bull, Anna (2009) Neo-fascism. U: Bosworth, R.J.B (ur) *The Oxford Handbook of Fascism* (str. 586-605) New York: Oxford University Press.

Cento-Bull, Anna (2012) *Italian Neofascism: The Strategy of Tension and Politics of Nonreconciliation*. New York i Oxford: Berghahn Books.

Cento Bull, Anna (2016) *Modern Italy: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Copsey, Nigel (2012) Fascism Studies (and „Post-Fascist Era“): an Ideal Meeting Ground? *Fascism: Journal of comparative fascist studies* 1(1): 55-56.

Copsey, Nigel (2018) The Radical Right and Fascism. U: Rydgren, Jens (ur) *The Oxford Handbook of the Radical Right* (str. 165-187). New York City : Oxford University Press.

Corbetta, Piergiorgio i dr. (2018) Lega and Five-star Movement voters: exploring the role of cultural, economic and political bewilderment. *Contemporary Italian Politics* 10(3): 279-293.

D'Arcais, Paolo Floro (2011) Anatomy of Berlusconi. *The New Left Review* 68(1): 121-140.

Davies, Peter i Lynch, Derek (2002) *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*. London and New York: Routledge.

De Giorgi, Elisabetta i Tronconi, Filippo (2018) The center-right in a search for unity and the re-emergence of the neo-fascist right. *Contemporary Italian Politics* 10(4): 330-345.

Eatwell, Roger (1996) On Defining the „Fascist Minimum“: The centrality of ideology. *Journal of Political Ideologies* 1(3): 303-319.

Ferraresi, Franco (1988) The Radical Right in Postwar Italy. *Politics Society* 16(1): 71-119.

Ferraresi, Franco (1996) *Threats to Democracy: The Radical Right in Italy After the War*. Princeton: Princeton University Press.

Froio, Caterina i Gattinara, Piero Castelli (2014) Neo fascist mobilization in contemporary Italy. Ideology and repertoire of action of CasaPound Italia. *Journal for Deradicalization* 8(1): 86-118.

Gallego, Ferran (1999) *The Extreme Right in Italy from the Italian Social Movement to Post-Fascism*. Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Griffin, Roger (1991) *The Nature of Fascism*. New York i London: Routledge.

Griffin, Roger (1996) The „post-Fascism“ of Alleanza Nazionale: A case study in ideological morphology. *Journal of political Ideologies* 1(2): 123-145.

Griffin, Roger (2012) Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave? *Fascism: Journal of comparative fascist studies* 1(1): 1-17.

Ignazi, Piero (1989) La Cultura Politica del Movimento Sociale Italiano. *Rivista Italiana di Scienza Politica* 19(3): 431-465.

Ignazi, Piero (1996a) From Neo-Fascist to Post-Fascist? The Transformation of the MSI into AN. *West European Politics* 19(4): 693-714.

Ignazi, Piero (1996b) The intellectual basis of right-wing anti-partyism. *European Journal of Political Research* 29(3): 219-296.

Ignazi, Piero (2003) *Comparative Studies: Extreme Right Parties in Europe*. New York: Oxford University Press.

Ignazi, Piero (2005) Legitimation and Evolution on the Italian Right Wing: Social and Ideological Repositioning of Alleanza Nazionale and the Lega Nord. *South European Society & Politics* 10(2): 333-349.

Kershaw, Ian (2018) *Do nade i natrag: Europa 1950.-2017*. Zaprešić: Fraktura.

- Mammone, Andrea (2006) A Daily Revision of the Past: Fascism, Anti-Fascism, and Memory in Contemporary Italy. *Modern Italy* 11(2): 211-226.
- Mancosu, Moreno i Ladini, Riccardo (2019) *The neo-fascist territorial legacy and the success of the Lega in the 2019 European elections: a multilevel approach*. *Italian Political Science* 14(2): 1-15.
- Mudde, Cass (2000) *The ideology of the extreme right*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Mudde, Cas (2007) *Populist radical right parties in Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Pasquino, Gianfranco (2007) Five Faces of Silvio Berlusconi: The Knight of Anti-Politics. *Modern Italy* 12(1): 39-54.
- Paxton, Robert O. (2012) *Anatomija fašizma* Zagreb: TIM press.
- Prowe, D. (1994) 'Classic' Fascism and the New Radical Right in Western Europe Comparisons and Contrasts. *Contemporary European History* 3(3): 289–314.
- Ruzza, Carlo i Fella, Stefano (2009) *Re-inventing the Italian Right: Territorial politics, populism and „post-fascism“*. London i New York: Rotledge.
- Selimović, Šenol (2019) *Esuli u politikama povijesti talijanske republike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Stanley, Jason (2018) *Kako funkcionira fašizam?* Zagreb: 24sata d.o.o.
- Sternhell, Zeev i dr. (1994) *The Birth of Fascist Ideology*. New Jersey: Princeton University Press.
- Šalaj, Berto i Grbeša, Marijana (2016) Što je populizam i kako ga istraživati? *Društvena istraživanja* 26(3): 321-340.
- Tamas, Gaspar Miklos (2000) *On Post-fascism*. Boston Review.
- Tassani, Giovanni (1990) The Italian Social Movement: from Almirante to Fini. *Italian Politics* 4(1): 124-145.

Traverso, Enzo (2019) *New Faces of Fascism: Populism and Far Right*. London i New York: Verso.

Ventresca, Robert (2006) Debating the Meaning of Fascism in Contemporary Italy. *Modern Italy* 11(2): 189-209.

Mrežne stranice:

Berlusconi, Silvio (2019) Youtube.com: Roma - [#OrgoglioItaliano](#), l'intera manifestazione (19.10.19) <https://www.youtube.com/watch?v=NbTczGY3B-Q> Pristupljeno 20.5.2020.

Farrell, Nicholas (2019) Spectator.co.uk. Will Italy's warring politicians succeed in shutting Salvini out of power? <https://www.spectator.co.uk/article/will-italy-s-warring-politicians-succeed-in-shutting-salvini-out-of-power-> Pristupljeno 14.6.2020.

Open.online (2019) Matteo Salvini e Casapound <https://www.open.online/2019/05/02/matteo-salvini-e-casapound-un-rapporto-lungo-cinque-anni/#1-ansasimone-di-stefano-casapound-e-mario-borghesio-lega-nord> Pristupljeno: 6.6.2020.

Politico.eu (2020) <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/italy/> Pristupljeno 22.6.2020

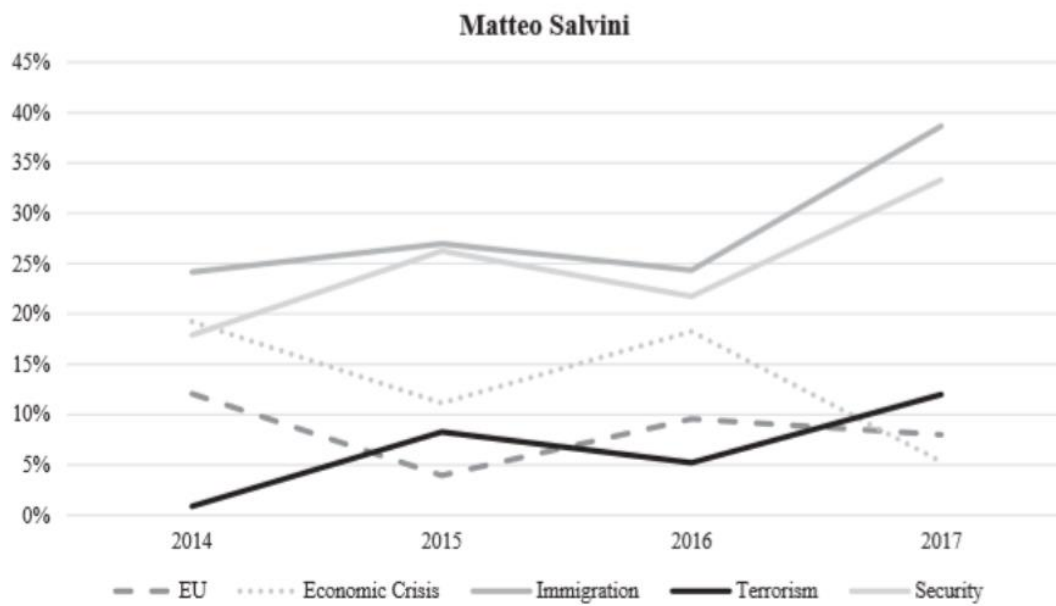
Roma.fanpage.it (2019) Salvini va in soccorso di Casapound. <https://roma.fanpage.it/salvini-va-in-soccorso-di-casapound-se-non-e-pericolante-non-e-una-priorita/> Pristupljeno 6.6.2020.

Salvini, Matteo (2018) Youtube.com: HARDtalk | Matteo Salvini, Deputy Prime Minister and Interior Minister, Italy <https://www.youtube.com/watch?v=zI2V-OzsDX0> Pristupljeno 17.5.2020.

Salvini, Metteo (2019) Youtube.com: Roma - [#OrgoglioItaliano](#), l'intera manifestazione (19.10.19) <https://www.youtube.com/watch?v=NbTczGY3B-Q> Pristupljeno 20.5.2020.

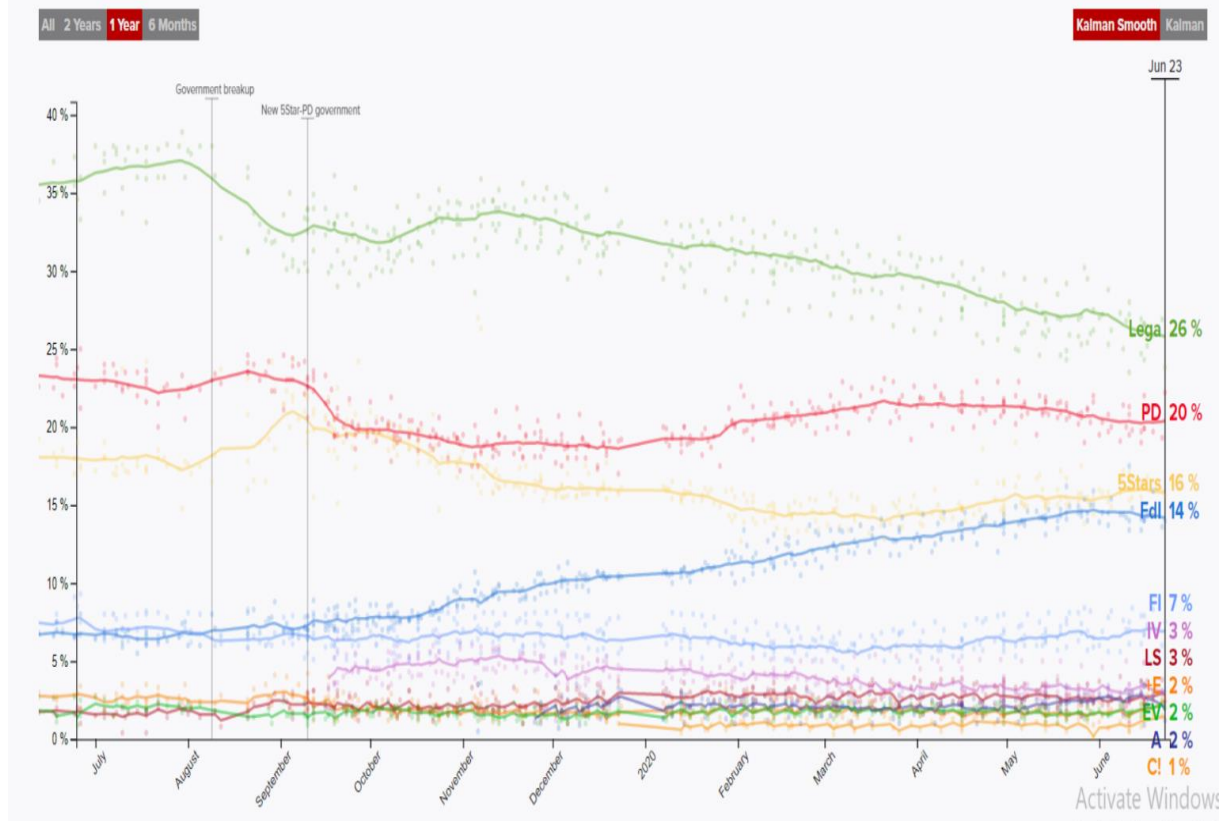
Youtube.com (2018) Fascism in Italy: The hipster fascists trying to bring Mussolini back into the mainstream <https://www.youtube.com/watch?v=I3x-ge4w46E> Pristupljeno 6.6.2020.

Prilozi:

Prilog 1. Salvinije objave na Facebooku: tematska kategorizacija (Albertazzi i sur, 2018: 10)

Italy – National parliament voting intention

Prilog 2. Preferencije birača za Zastupnički dom talijanskog parlamenta zaključno s 23.6.2020. (Politico.eu.com) Pristupljeno: 22.6.2020.

Prilog 3. Dijelovi govora Giorgie Meloni 19.10.2019.

Meloni se izrazito zalaže za obranu identiteta, pritom se referirajući na rodne podjele čime o sebi stvara mit tradicionalne talijanske heroine:

Kad nema identiteta, mi nemamo svoje korijene, ostat ćemo bez svijesti, nesposobni braniti naša prava. [Ne prihvaćamo] njihovu [ljevičarsku] igru da postanemo roditelji 1 i 2...da postanemo razni tipovi LGBT-a...građani X...građani kodova...Ali mi nismo kodovi! Mi smo osobe i branimo naš identitet. Ja sam Giorgia! Ja sam majka! Ja sam Žena! Ja sam Talijanka! Ja sam kršćanka! I to mi nitko ne može oduzeti!“

Još jednu zapaženu izjavu o identitetu dala je u parlamentu opirući se UN-ovom planu (*Global Compact*) o rješavanju problema migrantske krize 2019: „*Kompakt o migracijama služi onima koji su proteklih desetljeća iskorištavali ilegalne imigracije kako bi ostvarili svoj grandiozni plan [referenca na svjetsku zavjeru] putem financijskih špekulacija kako bi nacije i narode lišili njihova identiteta. A kada si bez vlastitih korijena, rob si, a kada si rob, služiš interesima Sorosa“*

Migrantima je posvetila najduži dio govora optužujući ljevičare da su donijeli *Boldrinijev [imigracijski] zakon* kojime se:

„koristi djecu kao ljudski štit kako bi svi ilegalni migranti dobili državljanstvo...Mi kažemo ne! Jer se talijansko državljanstvo ne poklanja, nego se snažnim trudom i znojem mora

zaslužiti. Državljanstvo nije pravo, ono je premija za onog koji poštuje naša pravila, naše zakone i naš identitet...“

SUMMARY:

The radical right in Europe, but also in the world, has recently experienced increasing success, eventually a becoming part of the political mainstream. The Italian case stands for the above-mentioned success particularly due to the Italian neo-fascist legacy. However, the labeling of the (radical) right simply as fascist by the political opponents points to research needs which elements of fascism are and which are not suitable for describing the (Italian) radical right. A term that will help, among other concepts, is Post-fascism, which in a specific Italian context depicts the radical right since the 1990s. Also, Post-fascism as a general term describes the radical right that accepts democracy however bounding it to the anti-liberal sovereignist-nationalist ideological core, while simultaneously assuming a certain elements of fascist ideas adapted to the 21st century. The paper therefore explores the radical- right and the (post)fascist elements in ideology as well in the politics of the latest Italian radical right-wing parties (Movimento Sociale Italiano, Forza Italia, Alleanza Nazionale, Lega Nord / Lega, Fratelli d'Italia and CasaPound Italia), especially since the post-fascism represents very important explanatory factors for the success of the radical right today.

KEY WORDS: Fascism, Post-fascism, Italian radical right-wing parties, right populism, contemporary right.